

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
ÜLDAJALOO OSAKOND

JAAK PROZES

MARIDE JA MORDVALASTE RAHVUSLIKUD ORGANISATSIOONID
1980ndate LÕPUL JA 1990ndate ALGUSES

BAKALAURUSETÖÖ

Juhendaja PhD Laur Vallikivi

TARTU 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. MARI RAHVA ORGANISATSIOONID JA RAHVUSLIK LIIKUMINE.....	8
1.1 Mari rahvuslik liikumine aastatel 1917–1918.....	8
1.2 Mari rahvusliikumise algus XX sajandi 80. aastatel.....	11
1.3 Mari Ušemi asutamine	14
1.4 Mari rahvusliikumise taassünd.....	15
1.5 I Mari Ušemi kongress.....	17
1.6 Mari Ušemi kongressi ettevalmistav ja vastuvõetud dokumentatsioon.....	20
1.7 Mari Ušemi radikaalne programm ja Mari Ušemi mõõdukas platvorm.....	23
1.8 Mari Ušemi lõhenemine ja Kugeze Mlande asutamine	28
1.9 Mari Ušemi tegevus 1990. aasta aprillist 1991. aasta augustini	30
1.10 Augustiputš, presidendi valimised ja ettevalmistused kongressiks	31
1.11 II Mari Ušemi kongress	33
1.12 Ettevalmistused III mari rahva kongressiks	35
1.13 III mari rahva kongress	36
1.14 III mari rahva kongressi dokumentatsioon	36
Resolutsioonid.....	38
2. MORDVA: (ERSAD JA MOKŠAD) ORGANISATSIOONID JA RAHVUSLIK LIIKUMINE.....	40
2.1 Mordva rahvuslik liikumine aastatel 1917–1918.....	40
2.2 Mordva rahvuslik liikumine 1980. aastatel: Velmema, Vaigel ja Mastorava.....	42
2.3 Mastorava.....	43
2.4 Mastorava kongressi dokumentatsioon. Mastorava ja Mari Ušemi võrdlus.....	46
2.5 I ülevenemaaline mordva rahva kongress.....	50
2.6 I ülevenemaalise mordva rahva kongressi dokumentatsiooni võrdlus III mari rahva kongressi dokumentatsiooniga.....	51
KOKKUVÕTE.....	53
LISAD	66
LISA I. Jaak Prozese kõne Mari Ušemi kongressil	66

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö teema valik on tingitud mitmetest asjaoludest. Eelkõige mõjutas minu valikut see, et olen ise olnud väga aktiivselt seotud soome-ugri rahvaste rahvusliikumistega ja kirjutanud neil teemadel u 50 artiklit, mis on põhiliselt avaldatud ajalehtedes Postimees, Eesti Päevaleht, Sirp. Olles Fenno-Ugria Asutuse taasasutaja ning töötades 1990. aastatel samas asutuses erinevatel ametikohtadel, võtsin vahetult osa mitmete soome-ugri rahvaste rahvuskongresside ja rahvuslike organisatsioonide tööst. Tegelesin aktiivselt ka Eestimaa Rahvarinde, Eesti Rahvusiku Sõltumatuse Partei ja Eesti Kongressi materjalide saatmisega soome-ugri rahvastele, samuti nende rahvaste rahvusliidrite kutsumisega Eestisse. Aastatel 1990–1992 käisin näiteks Marimaal u 20 korda ning tundsin kõiki rahvusliikumiste aktiviste. Teisest küljest ajendas mind seda teemat valima asjaolu, et eesti keeles pole nende rahvaste selle perioodi rahvusliikumistest peaaegu üldse kirjutatud. Ometi on see väga tähtis periood, mis aitab aru saada sealsetest rahvusliikumistest ja rahvussuhetest tänapäeval. Veelgi enam, tolelaegsed soome-ugri rahvaste rahvuslikud saavutused võiksid olla eeskujuks soome-ugri rahvastele tänapäeval. Paraku on aeg nüüd hoopis teine ja viimased neli-viis aastat pole uurimusi enam ilmunud.

Minu töö eesmärgiks on tutvustada maride ja mordvalaste (ersade ja mokšade) rahvuslikke liikumisi, samuti valitsevat ühiskondlik-poliitilist õhustikku; anda ajalooline ülevaade nende rahvaste rahvuslikust organiseerumisest, tuua välja nende rahvuslike organisatsioonide eesmärgid ja ülesanded; näidata nende sihtide muutumist ajas. Ühtlasi soovisin ma näidata, kui keerukas olukorras tekkisid rahvuslikud liikumised, kuidas suhtusid soome-ugri rahvaste rahvusliikumistesse kohalikud parteid ja teised võimuorganid, aga ka kohaliku venekeelse elanikkonna huve kaitsvad organisatsioonid.

Minu uurimus kajastab küll eelkõige XX sajandi 80ndate lõppu ja 90ndate algust, kuid siiski olen päris palju ruumi pühendanud nende rahvaste, eelkõige maride, rahvusliikumisele aastail 1917–1918. Põhjuseks on peamiselt asjaolu, et mõlemad rahvad, eriti marid, pidasid ajaloolist järjepidevust väga tähtsaks. Leian, et järjepidevuse rõhutamine on väga oluline. Ei ole õige näidata, et soome-ugri rahvaste rahvuslik liikumine sai alguse alles perestroika ajal.

Teisest küljest aga olen tahtnud rõhutada Tatarstani ja Kaasani olulisust nii sel etapil kui ka hiljem. Oma töö lõpetan ma aastaga 1992, mil Venemaa soome-ugri rahvad saavutasid oma

rahvusliku organiseerituse tipu. 1992. aasta lõpuks olid kõik suuremad ja mõned väiksemadki Venemaa soome-ugri rahvad kutsunud kokku oma rahva kongressid. Lisaks sellele hakati aktiivsemalt koonduma soome-ugri rahvaid ühendavatesse organisatsioonidesse. 16. mail 1992 asutati Iževskis I Venemaa soome-ugri rahvaste kongressil Soome-ugri Rahvaste Assotsiatsioon. 1.–3. detsembrini 1992 toimus Sõktõvkaris I soome-ugri rahvaste maailmakongress. Edaspidi on aga märgata mitmete organisatsioonide lõhenemist ja nõrgenemist, samas ka edasist politiseerumist, eriti maride puhul.

Oma töös olen mõnevõrra enam käsitlenud mari rahvusorganisatsioone põhjusel, et nende materjalid olid mulle paremini kättesaadavad ja ma ise osalesin nii Mari Ušemi kui Mari rahva kongressi töös. Sellepärast on mari rahvuslikke organisatsioone tutvustades toodud ära küllaltki palju dokumentide detailseid refereeringuid ja sõnasõnalist tõlget, mis lubab meil nendest organisatsioonidest ja sellest ajastust paremini aru saada.

Minu töös on mitmeid uudseid momente, mida varasemad uurijad ei ole käsitlenud. Eelkõige on uudne see, et olen püüdnud võrrelda mari ja mordva rahvuslikke organisatsioone, samuti rahvusliikumisi tervikuna. Põhjendatult võib tekkida küsimus, miks ma valisin just mordvalased. Eelkõige seetõttu, et nende kahe rahva kongressid toimusid pea samal ajal, nii nagu toimusid pea samaaegselt mordvalaste keskorganisatsiooni Mastorava ja maride Mari Ušemi kongressid. Kuna mul oli teada, et maride ja mordvalaste rahvusteadvus on väga erinev, soovisin ma näidata selle reljeefsemat väljendumist nii kongresside korralduses kui dokumentatsioonis, mis pikemas perspektiivis viis mordva rahvuslikud organisatsioonid ja rahvusliikumise sisuliselt varjusurma.

Veel on töö eripäraks see, et püüan näidata Eesti ja eestlaste, eelkõige Aleksander Põrgi väga mõjukat ja vajalikku osa mõlema rahva, eriti maride rahvusliikumise juures.

Oma uurimuses olen kasutanud peamiselt venekeelseid allikaid. Siiski on eesti keeles ilmunud Rein Taagepera raamat „Soome-ugri rahvad Venemaa Föderatsioonis“, kus kahes peatükis käsitletakse mari ja mordva rahvast ning saab teatava ülevaate nende rahvaste seas toimunud 1990ndate alguses. Mingil määral käsitleb mari rahvuspoliitikat ka Ott Kursi uurimus „Marid ja Marimaa“ ajakirjas Akadeemia (Kurs 1996). Samas ajakirjas ilmus Ksenofont Sanukovi käsitus maride rahvusliikumisest „Mari vabadusliikumine 1917–1918“ (Sanukov 1996).

Samuti on huvipakkuv ja häid fakte sisaldav Nikandr Popovi artikkel „Liikumise Mari Ušem taassünd 1990. aastatel (Popov: 2014). Tema puhul on oluline nimetada, et ta osales ise väga aktiivselt mari rahvusliikumise taassünni juures ning oli Mari Ušemi juhatuses.

Veel väärrib märkimist Ivan Ivanovi artikkel „Mari-Eesti suhete ajaloo“, mis ilmus ajakirjas „Kultuur ja Elu“ (Ivanov 1995). Käesoleva töö autor on kirjutanud maride rahvuslikest organisatsioonidest mitmeid artikleid, mida algallikatenä on kasutanud ka Ott Kurs ja Rein Taagepera. Mõnevõrra põhjalikum artikkel ilmus autoril Fenno-Ugria Asutuse aastaraamatus „Soome-ugri sõlmed 2012“ (Prozes 2012). Eelkõige on artiklis „Mari rahvusorganisatsiooni nõudmised aastatel 1992 ja 2012“ toodud välja III mari rahva kongressi seisukohad.

Selle perioodi venekeelseid uurijaid on aga päris mitu. Maride rahvusliikumise kohta on kirjutanud ajalookandidaadi väitekirja Vjatšeslav Martjanov „Vozroždenije i razvitije marijskogo natsionalnogo dviženija v 90-e godõ XX veka“. Kahjuks pole ma saanud väitekirja kasutada. Osaliselt on aga Martjanovi väitekirja ära toodud raamatus „Mari ušem – marij kuat“ (2010). Kokkuvõtte väitekirjast on autoreferaadi kujul olemas ka internetis (Martjanov 2006). Kuna raamat on kirjastatud rahvuslike jõudude poolt, siis Martjanovi seisukohad imponeerivad neile. Martjanov leiab tõepoolest, et Mari Ušemi politiseerumine ja oma seisukohtade aktiivne esitamine olid igati otstarbekad ja juhendusid mari rahva huvidest. Mari rahvusliikumise ajalugu on uurinud ka Ksenfont Sanukov, kes on kirjutanud sel teemal mitmeid töid. Tema positsioonid olid märksa mõõdukamad. Algselt ka ise liikumises osaledes oli ta kultuur-haridusliku suuna esindaja. Märksa julgemalt väljendab ta oma seisukohti Ufas ilmunud mälestusteraamatus „Putj v nauku i v nauke“ (Sanukov 2004). Arvan, et Joškar-Olas poleks see võimalikki olnud. Huvitav on see, et Sanukovi meelest polnud suveräänsusdeklaratsioon mitte mari rahva huvides, vaid hoopis kohaliku administratsiooni ja kommunistliku partei huvides. Veel on mari rahvuslikku liikumist uurinud Grigori Krainov, kelle põhiliseks teemaks aga on olnud siiski mitmeparteilisuse kujunemine Marimaal (Krainov 1995). 1917.–1918. aasta mari rahvusliikumise ajalugu on uurinud Rodion Tšuzajev, kes oma töös rõhutab samuti seoseid tänapäevaste mari rahvusliikumiste ja aastatel 1917–1918 toimunud mari liikumise vahel (Tšuzajev 2008). Mordva rahva rahvusliikumise ajaloo uurijatest väärrib märkimist Vladimir Abramov, kes on sellest kirjutanud monograafia (Abramov 2002.) Kahjuks läheb ta mööda rahvuslikkuse ilmingutest, samuti pole tal ersa keelt mittevaldava ersalasena kontakte ersa rahvuslastega. Kahjuks ei kajasta ta minu meelest peaaegu üldse Mordva rahvusliikumise ühte tippphetket, I Mastorava kongressi. Samas jällegi

kajastab ta objektiivselt vene demokraatide laimukampaaniat mordva rahvusliikumise kohta ja toob välja suure hulga mordva rahvusliikumist diskrediteerivaid artikleid, mis ilmusid vabariigi ajakirjanduses. Veel on mordva rahvuslike organisatsioonide käsitletud Vladimir Jurtšenkov, kes vägagi halastamatult toob oma uurimuses „Natsionalnõje obštšestvenno-polititšeskije organizatsii Mordovii (90-e godõ)“ välja Mastorava nõrkused. Lisaks olen töö kirjutamise juures kasutanud mari ja mordva perioodikat, kongresside ja rahvuslike organisatsioonide dokumentatsiooni, mis on esitatud kas käsikirjadena või eraldi kogumikes, osa koguni raamatutes. Mingil määral oli mu kasutuses ka arhiveerimata kirjavahetust, dokumente minu isiklikust arhiivist.

Maride ja mordvalase rahvusliku olukorra mõistmiseks on oluline teada konteksti, s.t missugustes tingimustes nad asusid ja millised olid viimaste aastakümnete arengud. Parima ülevaate annavad meile 1959. ja 1989. aasta rahvaloendused, mis maride ja mordvalaste puhul tõid välja järgmised faktid.

1959. aastal elas NSV Liidus 1 285 116 mordvalast, rahvuskeelt pidas emakeeleks 78,1 %.

1989 aastal elas NSV Liidus 1 153 987 mordvalast, rahvuskeelt pidas emakeeleks 67,1 %.

Rahvaarvu vähenemine oli 10,2 %.

Mordvalased moodustasid 1989. aastal oma vabariigis 32,5 % elanikkonnast ja väljaspool Mordva ANSV-d elas 72,8 % mordvalastest.

1959 aastal elas NSV Liidus 504 205 mari, rahvuskeelt pidas emakeeleks 95,1 %.

1989 aastal elas NSV Liidus 670 868 mari, rahvuskeelt pidas emakeeleks 80,8 %.

Rahvaarvu suurenemine oli 33,0 %.

Marid moodustasid 1989. aastal oma vabariigis 43,3 %, väljaspool Mari ANSV-d elas 51,7 % maridest.

XX sajandi 80. aastate teisel poolel NSV Liidus alanud perestroika tõi välja Nõukogude Liidu rahvuspoliitika kitsaskohad. Edasised demokraatlikud reformid ja avalikustamine tõstsid erinevate rahvaste huvi oma ajaloo, keele, kultuuri ja olukorra vastu.

Kaasnes NSV Liitu kuuluvate või okupeeritud rahvaste märkimisväärne rahvustunde kasv, mis viis erinevate rahvuslike organisatsioonide asutamiseni. Osal rahvastest oli kaugemast ajaloost olemas märkimisväärne ja pikaajaline kodanikuühiskonna arendamise ning demokraatia kogemus, teistel oli see väga lühiajaline ja tormakas, kolmandatel äärmiselt nõrk, osal olematu.

Mordvalaste puhul tuleb tõdeda, et kaugemale ajaloole ja sealt ammutatavale kogemusele neil peaaegu ei olnudki võimalik tugineda, mis tegelikult oli üsna tüüpiline enamikule Venemaa rahvastest.

Maridega on lood teised, sest maridel oli mingil määral olemas teadmine, et kunagi oli neil oma rahvuslik organisatsioon ja toimusid rahva kongressid. Tõsi, Nõukogude ajal sellest väga ei räägitud, ajaloolaste käsitluses aga oli tegemist natsionalistliku organisatsiooniga ja kongressid olid kodanlik-kontrevolutsioonilised (R.I.Tšuzajev, Marijskoje natsionaljnoe dviženije v 1917-1918 godah, Joškar-Ola 2008: 12-13). Edaspidises töös keskendun esmalt maridele võttes aluseks nende varasema ja parema organiseerituse. Peale seda tutvustan mordvalaste rahvuslikke organisatsioone.

1.MARI RAHVA ORGANISATSIOONID JA RAHVUSLIK LIIKUMINE

1.1. Mari rahvuslik liikumine aastatel 1917–1918

Käsitledes XX sajandi lõpu maride ja mordvalaste rahvuslikku liikumist 1917. aasta veebruarirevolutsioonile järgnenud sündmustest mööda minna ei saa. Seda enam, et nii mitmedki nende rahvaste rahvusliikumise hilisemad mõtted ja seisukohad, samuti traditsioonid pärinevad aastaist 1917–1918.

Maride ajalooteadmistele viitavad kaks asjaolu. Esiteks tuleneb 1990. aastal asutatud organisatsiooni nimetus Mari Ušem (Mari Liit) selgelt aastal 1917 asutatud mari organisatsioonide nimest: esimene *ušem* asutati 1917. aasta 19. märtsil Ufas ja teine märtsi lõpus Birskis (Tšuzajev 2008: 39). Teiseks kutsuti 1992. aasta oktoobris kokku III mari rahva kongress, millega rõhutati aastail 1917 Birskis ja 1918 Kaasanis toimunud esimeste mari rahva kongresside järjepidevust. Siiski olid esimesteks XX sajandi lõpus asutatud mari rahvuslikeks organisatsioonideks mari noorteorganisatsioon U Vii (Uus Jõud), samuti natuke hilisem Ufas asutatud Mari klubi, mis näitab, et rahvusliikumise algetapil varasemale ajaloole veel ei tuginetud.

XX sajandi algupoolel loodud mari organisatsioonide ülesanneteks seati mari rahva vabastamine vaesusest, haridus-, meditsiini- ja maaküsimuste lahendamine, maride kaasamine valdade, maakondade ja kubermangude juhtimisse (Tšuzajev 2008: 39). Samas oli mari rahvuslik liikumine algusest peale seotud sotsialistide-revolutsionääride (esseeide) parteiga, sest liitude juhid olid kas ise selle partei liikmed või neile olid lähedased selle partei vaated (Tšuzajev 2008: 40). Mari Liidu seisukohtadest ja poliitilisest positsioonist saab aimu 23. märtsi 1917 otsustest: “1) tingimusteta alluda uuele valitsusele ja kõigi jõududega levitada väljakuulutatud programmi... 4) olla Venemaa vabariikliku juhtimise poolt... 6) püstitada ausammas vabadusvõitlejale, I Vene Riigiduumale esimehele Muromtseville“(Tšuzajev 2008: 41). Seega esitati parteilisi seisukohti, sisuliselt puudusid kohalikud või rahvuskultuurilised nõudmised. Mari rahvuslik liikumine aktiveerus 1917. aasta mais Kaasanis toimunud I Volga-äärsete väikerahvaste kongressil, kus maride esindus võttis vastu otsuse kutsuda kokku I ülevenemaaline mari kongress. Kongress toimus 15.–25. juulini 1917 Birskis, kuhu kogunes 178 delegaati, kellest enamik oli Ufa kubermangust (Tšuzajev 2008: 50). Enne kongressi algust otsustati korraldada palvus, Sanukov märgib: „Kirikus toimunud palvusel teenis

preester Mihhail Sazonov; samal ajal palvetati kooli kõrval puudesalus oma paganausu jumalate poole“ (Sanukov 1996: 1428). Palju arutati ühiskondlik-poliitilisi küsimusi, mille kõigis punktides toetati Venemaa Ajutist Valitsust. Keskseiks küsimusteks olid kultuurhariduslikud ideed, mis seotud marikeelse asjaajamisega, samuti mari keele õpetamise ja marikeelse haridusega, eriti religiooniga. „Ei räägitud klassidest ega klassivõitlusest. Kõik otsused puudutasid mari rahvast“ (Sanukov 1996: 1429). Omavalitsusküsimustes piirduti rahvusliku kultuurautonoomia programmiga, toetades esseeride partei seisukohta võimaluste loomiseks rahvuslike vallavalitsuste, aga võimaluse korral ka maavalitsuste asutamiseks (Tšuzajev: 52-53). Seega erinevalt baškiiridest ja tatarlastest territoriaalse autonoomia nõuet maridel ei olnud (Sanukov 2007: 193). Ilmselt ei saanudki olla, sest tegemist oli baškiiride ja tatarlaste seas asuvate mari keelesaarekestega. Praegusel Mari Eli Vabariigi territooriumil elavatel maridel, kes moodustasid siis veel enamuse mari rahvast, aga polnud nii kõrget rahvusteadvust. Turgi rahvaste seas elamine kaitstes marisid venestamise eest ja võimaldas paremini säilitada oma rahvuslikku identiteeti.

Maridele aga ka teistele Venemaa soome-ugri rahvastele olid eeskujuks baškiirid ja tatarlased. Näiteks baškiirid olid oma autonoomia nõude ja projekti esitanud Moskvast 1917. aasta mais toimunud I ülevenemaalisel moslemite kongressil ning baškiiride juhatus – *šuro* – kuulutas Orenburgis 1917. aasta novembris välja Orenburgi, Ufa, Samara ja Permi kubermangu baškiiri rajoonide autonoomia Venemaa vabariigis. Detsembris 1917 kinnitas III ülebaškiiriline kurultai vastava otsuse ja moodustas valitsuse. Valitsus kinnitas oma neutraalsust kõikide Venemaa poliitiliste jõudude suhtes (Gumerov 1997: 102). 1918. aasta 22. märtsil kirjutas rahvusasjade komissar Jossif Stalin alla määrusele Tatari-Baškiiri Vabariigi asutamisest (Tšuzajev 2008: 104). Suurest bolševikevastasest tatarlaste poolt juhitud ülestõusust 1918. aasta juunis see aga ei päästnud.

Peatusin neil baškiiride ja tatarlastega seotud küsimustel, sest päris paljud mari rahvuslikud ideed pärinevad neilt. Ühtlasi selgitab see, miks olid aktiivsemad just idamarid ja miks esimesed mari organisatsioonid tekkisid Ufa kubermangus Birski maakonnas ning miks teistegi rahvuste keskorganisatsioonid koondusid Kaasanisse. Võimalik, et tatarlastel-baškiiridel olid ikkagi veel meeles mälestused omariiklusest, sellest siis julgemad otsused. Marid nii julgeid nõudmisi ei esitanud ja oma autonoomia, sedagi autonoomse oblasti näol, said nad alles 1920. aasta novembris. Siiski on võimalik, et Birskis tehtud otsus tähistada 26. aprillil mari sangari päeva 1556. (või 1553.) aastal langenud maride vabadusvõitluse juhi

Boltuši järgi, on otsekui maride side muistse vabadusajaga ja vabadusvõitlusega aastatel 1552–1583. Tähtis oli anda edasi teadmine, et kunagi oldi vabad ja ühineti oma vabaduse eest võitlemiseks. Nii tegid seda ka turgi rahvad, eriti baškiirid.

Kongressi järel toimus massiline mari liitude asutamine. Töö edasiseks juhtimiseks ja koordineerimiseks asutati Mari keskliit asukohaga Kaasanis. Otsustati alustada häälekandja Üžara (Koit) väljaandmist Kaasanis ning kubermanguvalitsuse toel hakkas see ilmuma kaks korda nädalas (Tšuzajev 2008: 59–60).

Juba esimesest mari kongressist alates läbib mari rahvuslikku liikumist Eesti ja eestlaste teema, mis on jälgitav mari rahvusliikumises ka 70 aastat hiljem. Nimelt nii I kui ka II mari rahva kongressist, mis toimus 7.–14. juunini 1918 Kaasanis, võttis osa eestlane Aleksander Põrk (1873–1933), kes töötas kuni 1920. aastani kooliõpetajana ja ülikooli õppejõuna Moskvas ning oli juba siis tuntud vanavarakorjaja. Kongress otsustas ilmselt Põrgi initsiatiivil võtta vastu tervituse: “Seltsimehed vennad-eestlased! Esimene ülevenemaaline mari kongress tervitab oma vendi eestlasi. Meie, marid, oma vabaduse esimestel päevadel vaatame ringi ja otsime maailmast sõpru, kellega võiksime ühineda ning jagada oma kurbust ja rõõmu. Niisugused sõbrad võivad olla vaid veresugulased. Teie olete meie veresugulased. Vaadake meie keelt, meie rahvapärimusi, kombeid ja te näete, kui lähedased me oleme. Te hakkasite meist varem elama, olete meist arenenumad ja kultuursemad. Teie loodate juba luua rahvuslikku ülikooli, meie aga alles mõtleme rahvusliku 6-klassilise kooli asutamisele. ---

Kuid usume kindlalt, et teie ei ole liialt üleolevad ja loodame teie valgustuslikule abile meie haridustöös. Me ei vaata teie peale kadedusega, vaid südamliku heameelega. Vaadates teid sünnib meis kindel mõte, et meiegi saavutame selle, mille teie olete saavutanud. Meie, marid, soovime südamest olla koos oma vendade eestlastega“ (Sjezdõ 2008: 90). Tähelepanuvääriv on ka asjaolu, et Põrgil lasti eelnevalt pidada poolteisetunnine ettekanne, milles ta kirjeldas eestlaste saavutusi ning leidis, et eestlastel ja maridel on palju ühist. Ta teenis võimsa aplausi ja kongress karjus: „Elagu vennad eestlased!“ (Sjezdõ 2008: 90). Teise kongressi protokollis nr. 4 on toodud ära ka kõne, milles Põrk ütleb: „Praegusel ajal on tema rahva orjastanud sakslased, sakslane ei taha anda vabadust, sulgeb ajalehti, mida on jäänud 2–3 ja (mis) kirjutatud läbib 5 kordse tsensuuri. Õppeasutused on hävimise äärel, koolidest kaob emakeel, asemele tuleb saksa keel. Sakslane valmistub meie maad orjastama oma kapitaliga. Kõik see nõuab jõudu ja energiat. Rahvas sulgub endasse. Ees seisab võitlus kultuuri eest. Ja me

teatasime Kopenhaagenis kogu maailmale, et me ei tunnista saksa rusikat. Sellel raskel momendil püüame me vaadata oma idapoolsetele vendadele, minu rahvas saadab oma sõbraliku tervituse!“ Edasi loeb ta ette eesti rahva tervituse, mille ilmselt on koostanud ise. Tervituse sisuks on, et eestlased on väga liigutatud Birskis maride poolt saadud tervitusest ja maride soovist olla eestlastega koos, et vaid koos olles saab jõudu vaenlase vastu võitlemiseks. Ka on eestlased väga õnnelikud oma idapoolsete vendade üle. „Andes teineteisele käe, saame jõudu ja energiat kõrgetel ideeliste(l) eesmärkidel koostöös, mis lahendab meile ühtmoodi lähedased küsimused ja ülesanded meie kalli ja lähedase soome-ugri kultuuri põhjal“ (Sjezdõ 2008: 149). Kongressi juhid tervitasid külalist, samuti tunti eestlastele kaasa sakslaste pärast ning avaldati loodust, et kunagi saab olema tihe koostöö maride ja eestlaste vahel (Sjezdõ 2008: 150). Seega lisaks eesti teemale tuleb teisel kongressil välja soome-ugri teema, mis – kui taas vaadata XX sajandi lõpu mari rahvuslikku liikumist – on vägagi oluline.

Kongressi tähendus on väga suur. Mari juhtide meelest näitas kongress maride valmisolekut iseseisvalt lahendada aktuaalseid küsimusi, otsustada ise oma saatuse üle (Popov 2007: 180). Samuti võib märgata mitmete XX sajandi viimasel kümnendil mari rahvusliikumise poolt esitatud seisukohtade, samuti traditsioonide kattuvust aastail 1917–1918 toimunud kongresside seisukohtadega, näiteks mari keele, kultuuri või mari hiiesalude ja loodususu küsimustes või kongresside tseremoniaalses läbiviimises.

Lisaks soovisin näidata Baškortostani ja Tatarstani olulisust mari rahvusliikumise esimesel etapil, mille mõju kestab tänini. Oma rahvuskeelt emakeeleks pidavate sealsete maride osakaal on ligi 95%. Maride rahvaarv isegi aastatel 2002–2010 Tatarstanis koguni tõuseb, Baškortostanis aga püsib pea samal tasemel, olles endiselt rohkem kui 100 000 elanikku.

1.2. Mari rahvusliikumise algus XX sajandi 80. aastatel

Kuidas aga XX sajandi 80ndatel algas maride rahvusliikumine? Võib nõustuda mari ajaloolase ja etnoloogi Nikandr Popovi seisukohaga, et mari ühiskondlik liikumine sündis 1980. aastate lõpul riigi ametliku rahvuspoliitika muutumise mõjul (Popov2014: 44). Esimesena organiseerusid 1985. aastal äsja ülikooli lõpetanud noored loomeinimesed. Noored luuletajad, ajakirjanikud ja üliõpilased panid oma ühendusele nimeks U Vii (Uus Jõud). Samas on levinud mitmeid muid aastaarve, eelkõige 1989 (Sanukov 2007: 189), (Krainov 1994: 23), aga ka 1986 (Popov 2014: 44). Tõsi, osaliselt on neil õigus, kuid suulises

intervjuus mulle väitis üks asutajaid Vladimir Kozlov, et õigeks tuleb lugeda 1985. aastat. Sama aasta on kirjas ka organisatsiooni ennast tutvustavas brošüüris „Objedinenije tvortšeskoj molodeži „U vii“ 1989-1990“: „Juba 1985. aastal kirjandusinstituudi lõpetanud V. Kozlovi, J. Baiguzini, GITIS-e lõpetanud T. Krasnova, M. Medikova, N. K. Krupskaja nim. Mari Riikliku Pedagoogilise Instituudi lõpetanud A. Abdulovi ja teiste noorte inimeste initsiatiivil tehti katse ühendada loomingulisi noori mingisse liitu. Esimene selline kohtumine toimus Mari Riikliku Ülikooli auditoriumis 1985. aasta sügisel.“ (U vii 1989: 3). Siin on huvitav jälgida, kes on need noored inimesed, kes seisavad liikumise eesotsas. Põhiliselt on tegemist kas Moskvast kõrgkooli lõpetanute või idamaridega – seega inimestega, kes olid saanud hariduse vabamates oludes või kelle rahvusteadvus oli kõrgem. Mitmete faktorite tõttu on Baškortostani ehk idamaride rahvusteadvus kõrgem Mari Eli Vabariigis elavate maride omast.

Siiski ei loodud ülalmainitud organisatsiooni erinevatel põhjustel kohe, kuid 1986. aastal loodi Mari oblastikomitee Leninliku Kommunistliku Noorsoo Ühingu (LKNÜ) juures klubi Ustalõk (Meisterlikkus). Põhiliseks eesmärgiks oli korraldada suuri massiüritusi mari kirjandus- ja kultuuriklassikute ning nende loomingut tutvustamiseks (U vii 1989: 3–4).

Paljud U Vii liikmed, kellega olen vestelnud, peavad just 1986. aastat õigeks algusajaks, sest sellel aastal algas intensiivne tegevus. Samas aga sai kiirelt selgeks, et selliste ürituste korraldamine on ammendunud. Tekkis vajadus arutada erinevaid küsimusi ühiskonnas, samuti vajadus näidata oma loomingut. Nimetus võeti esimese revolutsioonijärgse marikeelse kirjandusalmanahhi „U vii“ järgi, mis oligi tol ajal mari intelligentsi ühendav võimas uus jõud (U vii 1989: 4) U Vii read kasvasid kiiresti: alguses 20 inimest ühendanud organisatsiooni kuulus 1989. aasta suveks juba üle 100 inimese. Loomingulisi üritusi, mida ainuüksi 1989. aasta I poolaastal korraldati 19, külastas üle 10 000 inimese (U vii 1989: 5-6). Arendati koostööd mari organisatsiooniga Tšolman Neftekamskis (Baškortostan) ja mari ühendusega Onar Moskvast (U vii 1989: 7). Organisatsioon pani aluse oma ajakirjale Saman, mis hakkas ilmuma 1989. aastal ja noorte ajalehele Kugarnja, mis hakkas ilmuma 1990. U Vii juures tegutsesid mitmed töögrupid, kuhu kuulusid teadlased, sh etnograafid ja folkloristid, ajakirjanikud, näitlejad, lektorid-propagandistid, moodustati kirjandusklubi, mari lauluklubi, välismaridega suhtlemise sektsioon. Organisatsiooni esimeseks juhiks valiti lavastaja Oleg Irkabajev. Organisatsiooni registreerimisega oli aga suuri probleeme, sest partei kartis võtta vastutust. Ei aidanud ka see, et üks U Vii andekamatest juhtidest, Aleksandr Abdulov, läks tööle Mari komsomoliorganisatsiooni lektorite sektori juhatajaks. Probleemile viitab ka

Popov, kes kirjutab, et organisatsioon registreeriti peale NLKP jaanuaripleenumit (Popov 2014: 44).

Uus organisatsioon registreeriti formaalselt 24. veebruaril 1989, mis ongi paljudes väljaannetes läinud käibele asutamisajana. Vastavalt põhikirjale on loominguliste noorte ühendus U Vii vabatahtlik ühiskondlik organisatsioon, mis tegutseb Mari oblastikomitee LKNÜ juures. Tema põhikirjaliseks ülesandeks sai koostöös komsomoli- ja parteiorganisatsioonide ning riigivõimuga osutada kaasabi mari keele, kirjanduse, kunsti, kultuuri, teaduse populariseerimisele; toetada kõigi erinevate inimeste ja kollektiivide initsiatiivi mari kultuuri, kirjanduse, keele, looduskaitse arendamise küsimustes; asutada V. Kolumbi nimeline fond ja anda välja oma almanahh „Saman“; luua kooperatiiv, et müüa rahvuslikke tooteid; aidata kaasa erinevate rahvuslike ürituste korraldamisele; populariseerida mari rahva seas välismaise ja nõukogude kirjanduse saavutusi; erilist tähelepanu osutada mitmekeelsuse probleemile ja parandada mari keele, ajaloo ja kirjanduse õpetamise taset õppeasutustes; tunda muret materiaalse ja vaimse kultuuripärandi säilitamise, tundmaõppimise ja populariseerimise pärast; oma tegevuses juhinduda laiaulatuslikest avalikustamise ja demokraatia printsiipidest (U vii 1989: 13-15).

Seega organisatsioon, mis määras ülimalt kaalukat osa mari rahvusliikumises aastatel 1986–1990, oli sisuliselt Mari komsomoli käepikendus. Tegelikult ta asutatigi Marimaa komsomolikomitee määrusega. Kuna aga organisatsioonil polnud ühiskondlik-poliitilisi seisukohti, siis kahjuks on organisatsiooni osa mari rahvusliku liikumise loomises jäänud piisava tähelepanuta. Samas polnud organisatsioon kommunistliku partei noorteorganisatsiooni kaasajooksik ja partei tegevuse heakskiitja. Näiteks oma kirjas Mari oblasti kommunistliku partei keskkomiteele öeldakse: „Täna on peaaegu hävinemas paljud mari rahva kultuuritraditsioonid. Noored ei tunne oma rahva laule, tantse ja traditsioone, elust lahkuvad muusikainstrumentide valmistajad. On märgatav mari keele kadumise ohtlik protsess: väheneb kirjasõna meistrite arv, üha vähem inimesi loeb mari kirjanike teoseid. Kirjanike Liidu 37 liikmest 25 on pensionärid või pensionieelikud. Pole ühtki alla 30-aastast Kirjanike Liidu liiget. Selline kurb olukord on kõigis loomingulistest liitudes. Andekaid noori meil on, aga nende loominguliseks arenguks on vaja tingimusi“ (U vii 1989: 26). Organisatsiooni ajakirjas Saman avaldatakse teade Eesti Uurali Seltsi asutamisest 7. septembril 1989 Tartus, seda koos seltsi küllaltki radikaalsete eesmärkide tutvustamisega (Saman nr.2/1989: 8-9). Seegi on viiteks mari rahvusliku liikumise seosele Eestiga.

Kokkuvõttes võib öelda, et erinevalt teistest soome-ugri rahvastest olid esimese rahvusliku organisatsiooni asutajad noored. Ka tundub, et aktiivsemad on Baškortostanist pärit ja Moskvast hariduse saanud noor mari intelligents. Eelkõige tegutsetakse aga komsomoli kattevarju all ja põhiliselt püstitatakse kultuurilisi eesmärke.

1.3 Mari Ušemi – Mari Liit asutamine

1989.a. suvel radikaliseerus osa noori. Üks U Vii aktivistidest ja ajakirja „Saman“ peamistest toimetajatest, mari dramaturg Gennadi Gordejev oli mari keeleteadlase ja professori Ivan Ivanovi õpilane, kes omakorda oli Tartu Ülikooli akadeemiku ja keeleteadlase Paul Ariste õpilane. Temani jõudis märgatavalt informatsiooni Eestis ja Lätis toimuvast, mida ta ka selle töö kirjutajale vestluse käigus mainis. Samas oli ta ka rahulolematu U vii tegevusega ning leidis, et mari rahva probleemid vajavad poliitilisi lahendusi ja otsuseid, milleks kommunistide juhitud riigivõim pole suuteline. Tal oli märkimisväärselt pooldajaid, eriti peale vastava artikli ajalehes avaldamist 1989.a. septembris (Popov 2014: 46). „Neid (Gordejev jt. noored aut. märkus) hingestas hõimurahva eestlaste eeskujuga, neile oli lähedane Eestimaa rahvarinde tegevus“, märkis Sanukov (Sanukov 2007: 197). 7. oktoobril 1989 on mari keeleteadlane ja üks suuremaid mari kodanikuühiskonna aktiviste Valeri Veršinin kirjutanud eesti keeleteadlasele Paul Koklale „Meie siin teeme samme „Mari liidu“ (Mari ušem) ja mari-eesti sõprusühingu loomiseks. Raskusi on väga palju, sest meie poliitilise ja kultuurilise arengu tase on veel üpris madal. Ühesõnaga meie sugugi ei keelduks eestlaste abist. Minu arust, Eesti iseseisvuse saamiseks kulub vähemalt 10 aastat“ (Eesti Uurali Seltsi arhiiv).

Ksenofont Sanukov on oma mälestuste raamatus mari ühenduse asutamist meenutanud: „Noor ajakirjanik Gennadi Gordejev tuli ükskord minu juurde ja rääkis oma seltsimeeste plaanidest ning kurvastusega ütles, et tema ja ta kaaslased pöördusid toetuse saamiseks vanemate kolleegide poole (nimetas nimed) aga keegi ei toetanud, mõned süüdistasid natsionalismis ja mõned ähvardasid, et kui luuakse selline natsionalistlik organisatsioon, asutatakse vastukaaluks Interrinne“ (Sanukov 2004 : 76). Sanukov lubas talle toetust ja mitte ainult omalt poolt vaid organisatsiooni „Memoriaal“ poolt, mida ta juhtis. Varsti tuli toetus Nõukogude kultuurifondi Mari osakonna juhatajalt Semjon Nikolajevilt ja Rimma Katajevilt, kes juhtis Ülevenemaalise ajaloo- ja kultuurimälestiste mari osakonda (Sanukov 2004: 76). Need kolm organisatsiooni kutsusid 1989. aasta 20. detsembril kokku pleenumi, mis moodustas Mari ušemi kokkukutsumise 12 liikmelise orgkomitee. Sellega oli loodud omamoodi juriidiline katus ja algas intensiivne ettevalmistustöö. Tähelepanuväärne on see, et

Mari ušemi asutajate seas ei ole noorte organisatsiooni U Vii, mis näitab Mari ANSV parteiorganite positsiooni asutatava organisatsiooni suhtes. Samas on selge, et kohalik kommunistlik partei oli kummalises seisus, 1989 aastal septembris toimus NLKP Keskkomitee pleenum „Partei rahvuslik poliitika kaasaegsetes tingimustes“, mille seisukohtadele kavatses osa rahvusliidreid toetuda ja mis sai ka kirja pandud loodava organisatsiooni põhikirja. Samas samad rahvusliidrid, eelkõige just U Vii liidrid, kritiseerisid partei rahvuspoliitikat. Näiteks 1989. aasta detsembri alguses kui toimus mari kommunistliku partei oblastikomitee pleenum siis juhinduti seal arusaamast, et rahvusprobleeme on võimalik lahendada nõukogude rahvuspoliitika raames. Võeti vastu programm „Marimaa rahvaste vaheliste suhete täiustamisest“, mille põhilised seisukohad olid, et kõik on normaalne, on vaja vaid „täiendada“, „parandada“, „tugevdada tähelepanu“ (Sanukov 2000: 53-54) Korruga hakkasid rahvusliku intelligentsi esindajad kasutama sõna „taassünd“. See tegi parteiliidrid murelikuks, sest senine rahvuspoliitika oli pandud kahtluse alla. Sellepärast partei oblastikomitee nägi selles natsionalismi ilmingut ja hakkas rahvusliku organisatsiooni või liikumise asutamisele vastu tegutsema (Sanukov 2000: 54). Samal pleenumil pidas kõne Aleksander Abdulov, kus ta kirjeldas mari rahva õiguste rikkumisi ning tegi ettepanekud kasutada mari keelt õppeprotsessis laialdasemalt, asutada rahvuslikel põhimõtetel külanõukogud, panna maride jaoks tööle lühilaine raadiojaam jne. Sellised esinemised põhjustasid partei- ja majanduseliidi seas suurt rahulolematust ja pleenumi lõppdokument avaldati alles 1990. aasta veebruaris (Popov 2014: 46) Võimalik, et sellest tulenevalt oli mari rahvuslik liikumine mitteformaalse organisatsiooni seisuses.

1.4. Mari rahvusliikumise taassünd

Peale Mari Ušemi orgkomitee moodustamist algas väga intensiivne kongressi ettevalmistamise töö. Paljudes kohtades asutati kohalikke organisatsioone, toimus arvukalt koosolekuid. Väga aktiivselt haarati korraldamistöösse diasporaa, sest 51 % maridest elas väljaspool Mari ANSV-d. Parteiorganid aktiveerusid märgatavalt ja võib öelda, et pea kogu ettevalmistusprotsess toimus partei kontrolli all, orgkomitee liikmed kohtusid KP oblastikomitee liikmetega ja ka ametnike suhtumine oli valdavalt positiivne nagu selgub V. Janalovi intervjuust (Martjanov 2010 : 24). Samas jälle soovis partei ilmselgelt, et loodav liikumine omaks kultuur-hariduslikku iseloomu ja ei mingit poliitikat. Teatrirežissöör Vassili Pektejev ütles asutamiskongressil: „Kongressi orgkomitee kutsuti kaks korda NLKP oblastikomiteesse, kus ühel kohtumisel ütles parte I sekretär, et ei mingit ühiskondlik-

poliitilist organisatsiooni, muidu ei lasta raadiosse, televisiooni, ajalehtedesse. Me oleme siin, sest Posibejev lubas“ (Molodoi kommunist 11. aprill 1990) .

Lõppkokkuvõttes kiitis partei juhtkond liikumise Mari ušem asutamise heaks, eraldati tasuta M.Šketani nimelise Mari Draamateatri saal ja eraldati korraldustöödeks finantsid (Sanukov 2004: 76); (Martjanov 2010: 25); Krainov 1994: 24). Veebruaris 1990 hakkas ilmuma Mari ušemi häälekandja „Mari tšang“ – „Mari tornikell“. Kongressi läbiviimiseks vajaliku dokumentatsiooni ettevalmistamisega tekkis aga suuri probleeme, sest ettevalmistööde käigus esitati 2 Mari ušemi põhikirja ja 2 kongressi programmi. See annab tunnistust sellest, kui suured erimeelsused olid kongressi ettevalmistavas meeskonnas. Samas annab see tunnistust ka sellest, et algusest peale oli kongressi delegaatide seas kaks põhivoolu, kes kongressi lõppedes küll teatava kompromissi saavutasid, mis paraku ei hoidnud ära Mari ušemi hilisema lõhenemise.

23. jaanuaril 1990 avaldati Eestis mari rahvusühenduse Mari ušem põhikirja (harta) ja programmi eelnõud. Aktiivset abi nende dokumentide ettevalmistamiseks osutasid Toomas Etverk, Andres Heinapuu ja käesoleva töö autor Jaak Prozes. Dokument trükiti rotaprintil 250 eksemplaris ENSV Kultuuriministeeriumi ja Eesti Rahvusraamatukogu toel (Popov 2014: 47). See annab tunnistust sellest, et vastavad projektid olid välja töötatud juba enne 20. detsembrit 1989. Eestis väljatöötatud põhikirja ja programmi peeti aga väga radikaalseteks ja leiti, et nendes dokumentides on kajastatud rahvarinnete seisukohad. See oli parteitegelastele vastuvõetamatu (Popov 2014: 48). NLKP Mari oblastikomitee sekretär A.Smironov kirjutas „Esialgsetes dokumendiprojektide variantides, mis olid koostatud teistes regioonides juba vastuvõetud dokumentide alusel, liidrite väljaütlemistes olid selged ekstremismi meeleolud, püüd saavutada positsioone, mis on alternatiiviks partei rahvuspoliitikale“ (A.Smironov ülevaade Mari ušemi kongressist NLKP Keskkomiteele). Leiti, et põhikiri oleks nagu „Sajudise“ noorem vend ja ei arvesta kohalike tingimustega (Martjanov 2010: 25), samal arvamusel on ka G.Krainov, kes kirjutas, et programm töötati välja „Sajudise“ eeskujul (Krainov 1994: 23). Tegelikult Mari ušemi põhikiri ja programm koostati Läti rahvarinde dokumentatsiooni järgi, sest see oli vene keeles olemas (Jaak Prozes „Marimaa ärkab!“ Päevaleht 21.04.1990). Partei- ja võimuorganid aga olid neist dokumentidest sügavalt häiritud, sest tundsid, et kongressi ettevalmistusprotsess väljub nende kontrolli alt. Nende sooviks oli anda kongressile internatsionaalne suund, sellest tulenevalt nõudsid nad, et Mari ušemi ettevalmistav toimkond loobuks Eesti põhikirja variandist (Popov 2014: 48). Siiski põhikiri trükiti vabariigi ajakirjanduses, kuid Eestis trükitud programmi vabariigi juhtorganid

avaldada ei lubanud (Krainov 1994: 25). Ka toimusid partei mõjutusel korraldustoimkonnas mõningad vangerdused, lisaks valiti 3 kaasesimeest (Popov 2014: 48). Parteisekretär A. Smirnov nentis: „Juhtiva rolli orgkomitees said kommunistid, kes seisis kindlalt internatsionaalsetel positsioonidel, kes olid valmis tegema koostööd partei ja nõukogude organitega“ (Kiri isiklikus arhiivis) . Peamiseks kõneisikuks sai ajalehe „Mari kommuna“ ajakirjanik Vassili Janalov. Tema eestvedamisel hakati koostama Mari ušemi uut põhikirja ja platvormi, mis ilmus Mari Ušemi häälekandja „Mari tšang“ esimeses numbris 1990.a.veebruaries ja keskses mari keelses ajalehes „Mari kommuna“ 25. veebruaril. Siiski ka tema ei saa mööda Eestist ja eestlastest. 11. märtsil 1990, kirjutas ta Eesti Uurali Seltsi esimehele Tõnu Seilenthalile: „Liikumine „Mari ušem“ omab meie rahva märkimisväärtset toetust, kahjuks moodustatud orgkomitee on paljuski kogenematu, me puutume kokku lõpmatu hulga raskustega. Ilma humanitaarse abita meie palju tugevamatelt ja ühiskondliku elu demokraatlike institutsioonide kogemust omavatelt soome-ugri rahvastelt on raske mööda minna“. Ühtlasi ta tänas abi eest põhikirja ja programmi projekti trükkimisel, soovis Eesti Uurali Seltsiga koostööd ja kutsus seltsi esindajaid kongressile (Eesti Uurali Seltsi arhiiv).

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et kongressi ettevalmistusperiood oli vägagi rahulik. Ei tekkinud teravaid vastuolusid parteiorganitega, samuti vene keelse elanikkonnaga nagu mordvalastel Mordva ANSV-s. Alguses oli küll parteiorganite poolt teatavat vastuseisu ehk aga enam siiski umbusku. Ka saadi üritus ettevalmistusprotsess oma kontrolli alla. Sellel võib olla kaks põhjust, esiteks olid kongressi algatajaid kolm organisatsiooni, millest vaid U Vii-d võib pidada rahvuslikuks. Teiseks aga oblastikomitee I sekretär, Gennadi Posibejev rahvuselt mari. Kohe algusest peale on maride rahvusliikumises märgata taasiseseisvuva Eesti ja eestlaste mõju, mis teiste Venemaa soome-ugri rahvaste juures nii märgatav pole. Eesti mõju märgivad kõik mari rahvusliikumise uurijad.

1.5. Mari ušemi I kongress

Mari ušemi kongress toimus 7. – 8. aprillil 1990. Kohale oli kohale tulnud 521 saadikut, kellest 32 teaduste kandidaati ja doktorit, 43 parteitöötajat. Valdavalt oli esindatud mari intelligents (Jaak Prozes, Päevaleht 21.04.1990).

Paljud olid tulnud rahvariietes. Kõlas kuulus Palantai laul „Jõvõrte“ (hilisem mari hümn, aut. märkus. Kongressi avas orgkomitee nimel Vassili Janalov, kes tegi ka kokkuvõtte orgkomitee tööst. Kohe alguses tekitas probleemi presiidiumi valimine, kuhu osade delegaatide poolt ei tahetud presiidiumisse juhtivaid partei- ja valitsustegelasi valida. Lõpuks tehti kompromiss ja osa neist valiti presiidiumisse (Sanukov 2004: 77; Šeglov: 11.04.1990). Kindlasti tuleb seda

aga teatavaks usaldamatuse märgiks, mis ilmselt oli vastastikune. Nii näiteks puudus ebaselgetel põhjustel NLKP Mari oblastikomitee I sekretär G. Posibejev, keda aga väga oodati, sest tegemist oli rahvuselt mariga („Molodoi kommunist“ 11. aprill). Võimalik, et ta ei soovinud end otseselt siduda mari rahva liikumisega. Kongressi algul olid ettenähtud maride ajalugu ja olukorda tutvustavad pikemad ettekanded, mille ettekandjad olid ettevalmistanud vene keeles. Kõik need ettekanded plaksutati maha (Päevaleht: Prozes). Ettekande pidanud ajaloo professor Sanukov on meenutanud, et sai saalist Valeri Alikovi kirja: „Häbi professor, esimest korda räägime meie rahva taassünnist, aga Teie teete venekeelse ettekande“ (Sanukov: 77). Siiski kulges kongress mõõdukalt, ilmselt planeeritud stsenaariumi järgi. Sõnavõttude keskendusidki algselt kultuur-hariduslikele küsimustele, räägiti mari keele ja kultuuri raskest seisust, et uuem marikeelne sõnavara on venekeelne ja emakeel nõuab reformi. Tunti vajadust konsolideerida marisid, sest suurem osa marisid elab väljaspool mari vabariiki. Palju esitati rahvusliku sisuga luuletusi, mis suure aplausiga vastu võeti. Sõnavõttudes kippus esinema naiivsust, jaotati kommuniste, leninistid – head, stalinistid – halvad, ülistati internatsionalismi, arvestamata, et see valdavalt vene keelne on jne. (Prozes : Päevaleht). Samuti rõhutati, et Mari Ušem pole mingi natsionalismi ilming ja ei soovi muutuda poliitiliseks parteiks. Siis aga läks tuliseks, sest paljude delegaatide arusaama järgi olid senised ettekanded ja sõnavõttude sisutühjad ning ei sisalda mari rahva probleeme (Mari kommuna 11. aprill 1990). Ilmselt oli planeeritud, et peale ettekandeid ja mõningaid sõnavõtte saab kohe hakata tegelema Mari Ušemi põhikirja, programmi ja resolutsioonidega. Teine päev aga oli ette nähtud tööks sektsioonides. Paraku kujunes nii, et dokumentatsiooniga hakati tegelema alles teisel päeval. Rahvale polnud ju kunagi enne antud võimalust oma muresid, probleeme ja seisukohti välja öelda. Sõnavõtte oli üle poolesaja ja mida enam päeva lõpu poole, seda radikaalsemaks nad muutusid. (Päevaleht: Prozes)

Põhiliseks küsimuseks tekkiski, kas asutatav organisatsioon saab ühiskondlik-poliitilise organisatsiooni staatuse või tekkib liikumine, mille vaid kultuurilis-hariduslikud eesmärgid. Tabavaimalt võttis asja olemuse kokku mari poeet Juri Isakov: „Kes suudab seista rahva huvide eest valitsuses? Kultuur-hariduslik või ühiskondlik-poliitiline organisatsioon“ („Molodoi kommunist“ 11. aprill 1990). Selgelt jagunes saal kahte ossa nii selles küsimuses kui ka suhtumises programmi ja põhikirja. Programmi koha pealt esindas mõõdukas suund seisukohta, et peab arendama internatsionaalset ja rahvuslikku eneseteadvust, keelt ja kultuuri, valmistama ette rahvuskadrit, andma välja rahvuskeelseid ajalehti ja ajakirju. Loodav liikumine peab olema kultuur-hariduslik sotsialistliku korra raamides. Radikaalid aga tahtsid

asutada rahvademokraatlikku organisatsiooni, mis ühendaks rahvast nii kultuurilises kui poliitilises plaanis, et iga liikumises osaleja tunneks end Mari El esindajana. Loodav liikumine peaks olema ühiskondlik-poliitiline, programm peaks ette nägema tegevust ühiskonna demokraatlikuks ümberkorralduseks, koos turumajanduse ja poliitilise mitmekesisusega (Martjanov: 27) Kuna aga vaidlused olid niivõrd tulised siis programmi kongressil vastu ei võetudki. Põhikirja projektide arutelu polnud vähem tormiline, peamised vastuolud taandusid põhikirja punktide eesmärkidest ja ülesannetest. Siiski tuleb tõdeda, et lisaks eelpool nimetatud mõõdukate ja radikaalide vahele kiilus arutelul väikesearvuline delegaatide hulk, kes leidis, et peab tegema kompromissi. Nende mõjukas eestkõneleja oli Gennadi Gordejev, Mari Ušemi asutamise üks initsiaatoreid. Ta leidis, et on vaja aega, rahvus peab enne organiseeruma, rahvustunne peab tõusma, parteid on veel vara asutada (Martjanov: 28; Molodoi kommunist 11.04.) Kindlasti aitas teatava kompromissi saavutamisele kaasa asjaolu, et kongressi orgkomiteesse kuulunud ajaloo professor Ksenofont Sanukov ähvardas, et juhul kui asutatakse ühiskondlik-poliitiline organisatsioon siis Mari Ušemi kolm asutavat organisatsiooni astuvad sealt välja. Lõpuks leiti kompromiss ja Mari Ušemi nimetuseks jäi ühiskondlik demokraatlik liikumine (organisatsioon) (Molodoi kommunist 11. aprill). Hääletustulemuseks kujunes 204 poolt ja 126 vastu. (Rein Taagepera „Soome-ugri rahvad Venemaa föderatsioonis“: 263)

Sõna organisatsioon võimaldas Mari ušemil saada juriidilise organisatsiooni staatus ja ametlikult registreeruda, mis toimus 14. mail Mari ANSV ministrite nõukogu poolt. Siiski ennustas hääletustulemus ja kogu kongressi atmosfäär, et seda kompromissi pole kauaks. Mitmeski sõnavõttus öeldi välja, et tuleb luua oma partei. Kuluaarides aga räägiti, et tuleb toetada 1990 aasta märtsis iseseisvuse väljakuulutanud Leedu Vabariiki. Oldi väga kriitilised Moskvast lähtuva parteipoliitika suhtes. Eks näita kriitilisust seegi, et kongressi lõppedes, kui mängiti NSV Liidu hümmi, marssis enamik delegaatidest saalist välja.

Samas aga näitas kongress ka seda, et sel momendil domineerisid siiski mõõdukad või isegi konservatiivsed delegaadid. Viimasest annab tunnistus asjaolust, et Mari ušemi esimeheks valiti vägagi mõõdukas ajaloodotsent Aleksandr Sergejevitš Patrušev, radikaal Vassili Pektejev taandas oma kandidatuuri. Kongress valis 70 liikmelise nõukogu, kes valis 11 liikmelise juhatuse. Kongressist NLKP Keskkomiteele 10. aprillil 1990 ülevaate 3-86 kirjutanud Mari oblastikomitee sekretär A. Smirnov nentis rahulolevalt: „ Esimeheks valiti Mari riikliku ülikooli dotsent, ajaloo teaduste kandidaat Aleksandr Patrušev, kes seisab internatsionaalsetel positsioonidel. Nõukogu valis juhatuse. Kõik 11 juhatuse liiget on

kommunistid, enamik neist mõistab õigesti rahvuspoliitikat ja selle lahendamise teid.“ (koopia kirjas minu käes). Lisaks kinnitas kongress ajalehe „Mari tšang“ peatoimetajaks Vassili Janalovi.

Kongressile olid kutsutud Eesti esindajad, näiteks Mati Hint, paraku erinevail põhjustel nad kohale ei jõudnud. Pidasin kongressil vägagi rahvusliku kõne (Lisa 1), mida märgiti kõikjal ajalehtedes kui ülimalt radikaalset, millist Marimaa veel kuulnud polnud (Štšeglov 1990; Mariiskaja Pravda 13.04) Teenisin tohutu aplausi, mille osaliseks sai ka ette loetud Eesti Ungari Seltsi tervitustelegramm. Lisaks toetas kongress eraldi aplausiga eestlaste vabaduspüüet, mis eraldi ka välja öeldi (Prozes 1990)

Kokkuvõttes kulges kongress kommunistliku parti kontrolli all. Samas oli väga suur hulk delegaate, kes polnud toimuvaga rahul. Seda näitas nii kriitikakommunistliku partei suhtes ja hääletustulemuski. Liiga suur oli inimeste hulk, kes soovisid enam organiseeritust ja rohkem poliitikat. Juba kongressil jäi mulje, et „Mari Ušemist“ kasvab välja uusi jõudusid.

1.6. Mari Ušemi kongressi ettevalmistav ja vastuvõetud dokumentatsioon

Milline oli siis kongressi ettevalmistav dokumentatsioon, mis ette valmistati ilma kommunistliku partei juhtimise ja suunisteta? Vaatleme kõigepealt Tallinnas trükitud põhikirja projekti, mis eriti parteiorganite poolt leiti ülimalt radikaalne olevat.

Mari rahva ühenduse (MRÜ) „Mari Ušem“ põhikirja projekt

1. Eesmärgid ja sisu (preambula)

MRÜ kujutab endast demokraatlikku liikumist, mis võtab oma ideeliseks aluseks NLKP Keskkomitee 1989. aasta otsused, mis seisavad kõigi rahvaste sotsiaalse õigluse ja võrdsuse eest, inimõiguste eest sõltumatult rahvuslikust, sotsiaalsest, parteilisest ja religioosest kuuluvusest, aktiivselt toetades perestroika poliitikat ja uuendades sotsialistlikku ühiskonda.

MRÜ tegutseb progressi, humanismi, rahu ja relvistutamise eest, võttes aluseks kogu Mari ANSV elanikkonna huvid ja õigused, mis puudutavad ka marisid väljaspool vabariiki.

2. MRÜ seab endale järgimised eesmärgid

- 2.1. Mari rahva keele, kultuuri ja traditsioonide säilitamine;
- 2.2. Tagasipöördumine rahvuspoliitika leninlike printsiipide ja normide poole, konstitutsiooniliste õiguste, võrdsete võimaluste, kõigi rahvaste ja rahvuste suveräänsuse kindlustamine;
- 2.3. Mari ANSV elanikkonna teadlikkuse ja poliitilise kultuuri tõstmine, internatsonaalsete traditsioonide tugevdamine;

- 2.4. Mari külaprobleemide lahendamine, mustmulla vööndist eemal olevate külade tühjenemise peatamine tõstes tunduvalt vabariigi külade elatustaset;
- 2.5. Vabariigi rahvaste võrdõiguslikkuse praktiline lahendamine keele, teaduse, hariduse ja kultuuri sfääris ;
- 2.6. Mari vabariigi keeleseaduse vastuvõtmine arvestades kõigi rahvusgruppide erinevusi;
- 2.7. Mari rahvusest tööliklassi loomine, piisava tehnilise intelligentsi ja majandusjuhtide loomine;
- 2.8. Mari ANSV rahvaste kultuuriline õitseng;
- 2.9. Tõsta Mari ANSV elanikkonna elukvaliteeti

Selle punkti all nähti ette hulk majanduslikke nõudmisi, eelkõige siis majanduse arendamist, kahjulike ettevõtete sulgemist, eraomanduse soodustamist, vabariigile suuremaid majandamisõigusi, tööstuse ökonoomsusest, tarbijakaitset, meditsiiniteeninduse parandamist.

3. MRÜ printsiibid

Printsiipide kohta pandi kirja, et ühendus lähtub internatsionalismist, ei salli šovinismi ja natsionalismi, rahvuslikku nihilismi ja rahvusküsimuste vassitud käsitlemist. Üldiselt lähtub ühendus toimivast seadusandlusest, kuid vajalikel juhtudel omab seadusandliku initsiatiivi õigust. Samuti astub vastu seadustele, käskudele ja määrustele, mis riivavad või kitsendavad rahvuslikku suveräänsust ja rahva õigusi oma keele, kultuuri ning traditsioonide säilimisele. Ühendus suhtub austusega rahvusvahelisse õigusesse ja seisab demokraatia ja arvamuste pluralismi eest

4. MRÜ tegevuse meetodid

Oma tegevuses ühendus hoidub jõu kasutamisest, kuid äärmistes oludes korraldab ühiskonna survet protestide, demonstratsioonide ja miitingute teel. Ühenduse liikmed korraldavad erinevates valdkondades avaliku arvamuse küsitlusi ja avalikustavad neid, samuti korjavad informatsiooni poliitilises, demograafilisest ja majanduslikust olukorrast Mari ANSV-s. Võrdselt teiste ühiskondlike organisatsioonidega osaleb ühendus valimiskampaaniates ja esitab oma kandidaate. Ühendus võitleb võimu kuritarvitamise ja juhtimise administratiivkamandavate meetoditega ning toetab kõiki initsiatiive perestroika arendamiseks. Ühendus jälgib inimõiguste olukorda vabariigis aga samuti maride seas, kes elavad kompaktselt väljaspool vabariiki. Samuti kaitseb ühendus mäemaride aga ka teiste mari etniliste gruppide kultuurilisi ja muid õigusi.

Kui nüüd võrrelda Tallinna n.ö. radikaalset põhikirja n.ö. neutraalsema põhikirjaga, mille ettevalmistus oli toimunud kommunistliku partei suuniste järgi siis pole need erinevused sugugi nii suured, küll aga iseloomustavad kommunistliku partei taotlusi ja soovitatavat rahvuspoliitikat. Kõigepealt on vahe selles, et uus Mari Ušem pidi olema põhikirja järgi demokraatlik liikumine, mitte ühendus. Preambulasse kirjutati, et Mari Ušem toetab aktiivselt NLKP rahvuspoliitikat ja tema programmi. Samas, mis puudutab eesmärgi ja ülesandeid, siis need jäid sisuliselt samaks. Välja jäeti majandust ja elukvaliteeti puudutavad konkreetsed eesmärgid ja ülesanded, seega kogu 2.9. Lihtsalt kirjutati, et on vaja tõsta elanike elukvaliteeti. Printsipi kohalt täiendati, et organisatsioon lähtub NSVLiidu konstitutsioonist, samas kaotati ära punkt, mis võimaldas loodaval organisatsioonil omada seadusandlikku initsiatiivi või seista vastu seadustele. Ka polnud uues põhikirja projektis võimalik korraldada miitinguid ja demonstratsioone, viia läbi demograafilisi, sotsioloogilisi uurimusi ja küsitluste korraldamist. Samuti jäid välja punktid, mis puudutasid inimõiguste jälgimist ja võimalust, et Mari Ušem osaleks valimiskampaaniates ning esitaks oma kandidaate. Veel jäi välja punkt, mis puudutas võitlust võimu kuritarvitamisega. Samas jällegi küsimused, mis puudutasid organisatsiooni ülesheitust, juhtimist ja korraldust, need olid tunduvalt paremini läbi töötatud. Samas jällegi oli lisandunud punkt, mis otseselt võimaldas võimuorganite sekkumist 5.4.4. Päevakorra koostamisel lähtutakse Ülemnõukogu ja Mari ANSV Ministrite Nõukogu ettepanekutega.

Uus vastuvõetud põhikiri sündis püüdlustes ühendada kaht põhikirja. Tihtipeale ei jäänud partei kontrolli all sündinud seisukohad peale või lisandus uut, mida polnud mõlemas põhikirja projektis. Nii näiteks ei piiratud vastuvõetud põhikirjas projektides kirjas oleva 2.1. Mari rahva keele, kultuuri ja traditsioonide säilitamine, vaid täiendati sõnadega taassünd ja arendamine. Sellega tegelikult anti ka kriitiline hinnang nõukogude ajal toimunud. Radikaliseerus ka keeleseaduse punkt ja 1.6. nõudis mari keelele juba riigikeele staatust. Uue punktina lisandus 1.4. maride etnilis-kultuuriline konsolideerumine. Samas vastuvõetud põhikirjas jäid välja aga ilmselgelt partei suunitlusel põhikirja projekti kirjapandud punktid nagu loodav liikumine toetab NLKP rahvuspoliitikat või, et päevakorra koostamisel peaks lähtuma võimuorganite ettepanekutega. Ka taastati vastuvõetud põhikirjas Mari ušemi seadusandliku initsiatiivi õigus ja võimaldati informatsiooni kogumist, analüüsimist ja ühiskondliku arvamuse uurimist.

Seega oli ka vastuvõetud põhikiri kompromiss, kus mõlemad pooled püüdsid leida teatavat konsensust. Samas tehti saalis toimunud arutelu käigus väga olulisi täiendusi, mis

võimaldasi Mari Ušemi täita väga olulist kui mitte peamist osa mari rahva rahvuslikus liikumises. Järgnevatel aastatel saavutati põhines paljuski põhines vastuvõetud põhikirja eesmärkide täitmisel.

Mari Ušem lisaks põhikirjale võttis kongress vastu resolutsioonid Mari Ušemi asutamisest, mari keele staatusest, maride kultuurilis-etnilisest konsolideerumisest, sotsiaal-demograafilisest ja kaadripoliitikast ning Tšeboksarõ hüdroelektrijaamast („Molodoi kommunist“ 11.04.).

Nendes resolutsioonides olid tähtsamad väljaütlemised, et Mari vabariik on vastutav mari etnose keelelis-kultuurilisest olukorrast, samuti diasporaa eest. Tuleb tugevdada mari keele staatust, kes peaaegu on väljatõrjutud ühiskondlikust elust ja asjaajamisest. Tuleb anda mari keelel võrdselt vene keelega riiklik staatus. Kakskeelsust tuleb tervitada, kuid mari keel peab vene keelega olema pariteetsel alusel. Samuti tehti ettepanek kinnitada ametite loetelu, kus tingimata on vajalik osata mari keelt (Sanukov 2000: 54) Tšeboksarõ hüdroelektrijaama küsimus on läbiv teema kogu mari rahvusliikumises, sest pidevalt ähvardatakse tamm ehitada kõrgemaks ja tõsta Volga jõe veetaset, mis uputaks ligi 3000 ruutkilomeetrise ala koos kümnete mari küladega. Juba 1950-ndatel oli 5000 ruutkilomeetrit Marimaad jäänud vee alla. Kokkuvõtvalt oli vastuvõetud dokumentatsioon kompromiss, mis üldiselt iseloomustas ka ju tervet kongressi käiku. Kui partei nomenklatuur pidas seda saavutuseks siis suur oli maride hulk, kes nii ei arvanud. Resolutsioonides välja öeldu kajastub paljudes edaspidistes rahvuslike organisatsioonide dokumentides kuni Mari rahva III kongressini.

1.7. MRÜ Mari Ušemi radikaalne programm ja Mari Ušemi mõõdukas platvorm

Natuke peatuks ka dokumentidel mida vastu ei võetud, kuid mille arutelu oli ülimalt pingeline. Samas tulevad neist ehk kõige paremini välja hinnang toimunule, samuti esitatavad ettepanekud ja nõudmised. Programm ja platvorm avavad ehk kõige paremini mari rahva olukorra ning sellest tulenevalt saavad ka mõistetavamaks rahvusliikumise esialgsed eesmärgid ja ülesanded. Tallinnas trükitud radikaalses programmis antakse küllaltki kriitiline hinnang toimunule ja esitatakse üsnagi radikaalseid seisukohti.

„Mari rahva omanäolisus on kadumise piiril. On toimunud mari elanikkonna üle laialivalgumine, tunduvalt on vähenenud mari rahva protsentuaalne osakaal vabariigi elanikkonnast, sellega seoses on järsult kahanenud mari keele kasutamise valdkond, Mari ANSV linnades pole piisavalt mari keele fooni, mis oleks vajalik mari keele täisvereliseks eluks; nii nagu vabariigis elavad rahvusvähemused, nii on ka mari elanikkond nõrgalt

kindlustatud rahvuslike koolide ja lasteaedadega, maride rahvuslik töölisklass ja tehniline intelligents pole tekkinud, puudub rahvuslik linnakultuur, mari lapsed kasvavad linnades ilma rahvusliku isikupärata, kes on ilma jäetud rahvusteadvusest, oma keelest, kultuurist ja traditsioonidest. Maride järglasi ähvardab ilma mäluta, esivanemate ja nende kommeteta, ilma keeleta ja kultuurita inimeste saatus /.../ Mari vabariik jääb maha paljudest vabariikidest, regioonidest seisakuaja nähtustest ülesaamises, kaasaarvatud rahvuslikku aspekti kaasamises. Sellega ei saa leppida. Lähtudes sellest, et mari rahval nagu ka teistel rahvastel Mari ANSV-s on võrdne ja võõrandamatu õigus oma iseseisvale ja väärrikale arengule, arendab MRÜ end järgmistes sfäärides:“ (Ustav i programma...1990: 9-10)

„kultuur, tema säilimine ja areng; keeleseaduse ettevalmistamine ja arutelu; Mari ANSV hariduse suveräänsus, keeleõpetuse taseme tõstmine, migratsiooniküsimused s.h. maride kodumaale tagasipöördumine; mari kirjakeelte areng; kaadripoliitika küsimused, mari rahvusest töölisklassi, majandusjuhtide ja tehnilise intelligentsi arendamine; noorsoo poliitika s.h. Mari Ušemi noorteseksiooni loomine, sotsiaalpoliitika s.h. kõikvõimalike privileegide kaotamine, sotsiaalse ebavõrdsuse kaotamine meeste ja naiste vahel; elamu ja ehituspoliitika; külapoliitika arendamine s.h. külaelanike elatustaseme tõstmine; sidemete loomine mari diasporaaga s.h. erinevate seltside, ringide asutamine, ülemarilise keskuse „Mari pört“ asutamine; sidemete loomine ja koostöö arendamine hõimurahvastega; looduskaitse s.h. kõik loodusvarade kasutamisoigused tuleb üle anda vabariigile; kultuuri- ja ajaloomälestiste kaitse, et sinna suunataks rohkem riiklikku toetust; tervishoiu efektiivsemaks muutmine s.h. võitlus AIDS-i vastu, kehakultuuri ja spordi toetamine; võitlus tervislike eluviiside ja karskuse eest; kuritegevuse vähendamine; teaduse finantseerimise parandamine, eelkõige mis puudutab kirjakeelte arengut, kirjandust, etnograafiat ja ajalugu; inimõiguste ja rahvaste õiguste kaitse, et tunnistataks ÜRO inimõiguste deklaratsiooni, et kaoks tsensuur; et uuritaks seadusandlust, mis peaks garanteerima rahvaste rahvusliku eripära; aidata kaasa poliitilise aktiivsuse ja juriidilise kirjaoskuse arengule, et paremini kaitsta rahvuslikku suveräänsust, vabariigi ja tema kodanike õigusi“. (Ustav i programma /.../ 1990: 11-12). Programmis sisaldub huvitav peatükk rahvusliku riikluse arengust. Selleks peetakse vajalikuks avada „Rahvaste sõpruse maja“; kompaktselt elavate rahvusvähemuste territooriumitel tuleb luua rahvuslikud külanõukogud võimalusel rajoonid; Mari vabariigi ülemnõukogu oleva rahvussuhete komisjonis peavad olema põhiliste vabariigis elavate rahvusgruppide liikmed; tuleb luua tingimusi ja osutada toetust, et väikesearvulised rahvad saaks asutada oma õiguste, keele ja kultuuri kaitseks seltsed; vabariigi huvide kaitsmiseks ja esindamiseks tuleb luua NSVLiidu

Ülemnõukogu juurde esindus (Ustav i programma /.../ 1990: 13). Keele, rahvahariduse, teaduse ja kultuuri arengu peatükis leiab MRÜ, et tuleb ümber vaadata rahvussuhted mari ja teiste keelte taassünni programmi alusel. 8-10 aasta jooksul tuleb üle minna ühes või teises vormis kohustuslikule kakskeelsusele, kuid see ei puuduta kõiki elu valdkondi. MRÜ toetab mäemari keele taassünni ja seda, et mõlemad keeled saavad riigikeele staatuse. Vene keel on kui rahvustevahelise suhtlemise keel. Rahvahariduse vallas peab vabariigi suveräänsus suurenema, keskusest s.t. Moskvast tulenev peab oma soovituslikku mitte kohustuslikku iseloomu ning arvestama kohalike eripäradega. Mari keele õpetamine peab laienema. Teadus peab arenema ja finantseerimist peab suurendama. Kindlasti tuleb luua kultuuri teaduskond pedagoogilise instituudi juures ja meditsiini teaduskond Mari ülikooli juures. MRÜ on kultuuri monopoolse juhtimise vastu ja leiab, et Mari ANSV Kultuuriministeerium peab iseseisvuma. Peab enam tutvustama mari kultuuri väärtusi ja looma mari kultuuri arengu programmi. Konstateeritakse, et paljud ajaloo- ja kultuurimälestised kahjuks lagunevad, peab tegelema maride seast arhitektide ettevalmistamisega (Ustav i programma /.../ 1990: 14:15)

Mõnevõrra mõõdukamad seisukohad on esitatud hilisemal juba kommunistliku partei vahetul osalemisel valminud Mari ušemi platvormis, mis trükiti 20. veebruaril 1990 ajalehes Mari Tšangis.

Miks ma neid nii pikalt välja toon, siis eelkõige sellepärast, et saada aimu erinevustest mari rahvusliku liikumise sees. Samas ka selleks, et saada aimu mõtete ja probleemide ringist, mis sel ajal mari rahva esindajatele olulised olid. Ette rutates peab konstateerima, et paljud seisukohad mõlemal poolel kattuvad. Kõigepealt mõõdukas platvorm annab samuti teatava ülevaate mari ajaloos toimunud, kuid erinevalt MRÜ programmis olevast kriitikast leiti, et „/.../mari kultuuri ja rahva õitseng oli 1920-ndatel ja 1930-ndate alguses. Selleks oli tõuke andnud oktoobrirevolutsioon. Me ei dramatiseeri mari rahva praegust olukorda, kuid näeme reaalselt ohtu, et rahva etnilise ajalugu kustub, Onari hõim assimileerub“ (Mari 1990) Siis arutatakse selle üle, et kes võik lahendada väikeste rahvaste probleeme ja hoolitseda nende eest ja leitakse: „Me loodame, et nõukogude parlament ja valitsus leiavad võimaluse ära kuulata ja arutada meie probleeme ning lahendada neid“ (Mari 1990). Eelkõige pöörati platvormis tähelepanu sellele, et tuleb mari rahva olukorrast arusaamiseks tuleb korraldada erinevaid teadusuuringuid. Suurt tähelepanu peab pöörama mari metsatööstuse arendamisele ja asutada metsandust puudutav programm „Mari tšodõra“. Selleks kutsuti üles kaasama Soome spetsialiste. Tuleb asutada rahvuslik etnograafia ja folkloori keskus, koostada 15 köiteline mari eepose ja folkloori kogu. Kutsuti asutama esindust Marimaa esindust

Moskvasse, kes peaks jälgima nii ühtset nõukogude rahvuspoliitikat, arendama koostööd Soome ja Ungariga ja tegelema rahvuskadritega. Kutsuti üles asutama Marimaa kultuuriesindust Ufaas. Samuti seadis platvorm eesmärgiks mari rahva konsolideerimise ja eneseteadvuse tõstmise. Joškar-Olasse tuleb luua pedagoogiliste uuringute keskus. Mari ülikool peab olema kui mari rahva intellektuaalse jõu keskus ning selleks on vaja Tartu, Petrozavodski, Budapesti ja Turku ülikoolide kogemusi. Ülikooli juures tuleb luua soome-ugri osakond. Leiti, et piisavalt ei tegeleta andekate õpilastega, sellepärast pole mari rahvusest psühholooge, kriitikuid, sotsiolooge, majandusjuhte. Tehti ettepanek ellu kutsuda rahvuslik programm „Andekad lapsed“, ülikooli juurde luua andekaile mari õpilastele eraldi kool-internaat. Tehti ettepanek tähistada 26. aprillil Mari sangari päeva ja 1. oktoobril Mari kirjakeele päeva, rahvuslikele kangelastele püstitada mälestusmärgid. Radikaalsematest ja poliitilisematest nõudmistest toetati mari rahva soovi anda mari keelele riigikeele staatust ja koostada vastav keeleteadus. Mäemari keelt aga peab tunnistama kui täieõiguslikku kirjakeelt ning laiendada tema tegevussfääri. Avaldati arvamust, et tuleb laiendada autonoomiat ning tuleb ja võrdsustada see liiduvabariikide õigustega. Samas leiti, et tahetakse olla võrdsed, võrdõiguslike rahvaste seas, õitsev rahvas demokraatlikus nõukogude riigis. Ning ei taheta olla omas vabariigis rahvas, kes riigijuhtide kõnedes kuuluks nimetuse alla „ja teised“. Platvormi lõpusõnad olid „Me tahame otsustavalt öelda, et Mari ANSV sotsiaal-majandusliku arengu eesmärgiks ei ole rahvusetu elanikkonna taastootmine vaid mari rahva-etnose rahvuskultuuri taastootmine“ (Mari 1990)

Tuleb nõustuda erinevate ajaloolaste seisukohtadega, kes liigitavadki dokumendid vastavalt mõõdukaks ja radikaalseks. Võib nõustuda V.Martjanoviga, kes leidis, et mõõdukas suunas kajastub selgelt sotsialistlik orientatsioon, samuti on esitatavad nõudmised on valdavalt kultuur-hariduslikku laadi (Martjanov 2010: 25-27). Samas tuleb tõdeda, et platvormis oli ju ka selgelt poliitilisi nõudmisi, näiteks keeleteaduse nõue, mis näiteks radikaalsemas programmis puudus. Ka oli platvormis nõue, et tuleb laiendada poliitilise autonoomia taset ja võrdsustada Mari ANSV õigused liiduvabariikide omaga. Paljud seisukohad ning ettepanekud platvormis ja programmis kattusid, võib isegi öelda, et platvormis oli ehk rohkemgi konkreetseid ettepanekuid. Ühise joonena peeti väga tähtsaks soome-ugri rahvastega koostöö arendamist, mõõdukas platvormis koguni konkreetseid kontakte Soome ja Ungariga.

Mis aga võis partei- funktsionääre konkreetset ärritada programmis võib ainult oletada. Seda ei ole seda perioodi uurinud ajaloolased käsitlenud. Esialgu kriitika mari rahva olukorrast, mille aimdub kommunistliku partei süüdistamine. Ka preambulas pole mingeid viiteid

koostööle kommunistliku parteiga. Võib aga oletada, et eelkõige ei meeldinud konkreetne kakskeelsuse nõue, mille taga aimub soov luua ametikohtade loetelu, kus peab kindlasti oskama mari keelt. Oli ju teada, et mõni üksik Marimaa kommunistliku partei I sekretär oli olnud mari. Samuti ilmselt ei meeldinud viited tsensuuri kaotamisele, inim- ja rahvusõigustele. Võib-olla aga kõige olulisemana, et marisid kaasataks rohkem võimu juurde pidevalt tegutsevate komisjonide näol, samuti nõuded rahvusrajoonidest ja küladest. Ka on radikaalses programmis rohkem pööratud tähelepanu sotsiaalmajanduslikele aspektidele ja rõhutataud mitmes punktis vajadust suuremale sõltumatusele Moskvast. Samas aga ei saa päris nõustuda Martjanovi seisukohaga, et „radikaalne projekt nägi ette õigusriigi ülesehitamist“ (Martjanov 2010: 26). Päris selliseid viiteid ma ei leidnud.

Kokkuvõtvalt võib aga öelda, et kongressi ettevalmistuse, käigu ja lõppdokumentatsiooniga jäi eelkõige rahule kohaliku kommunistliku partei oblastikomitee. „NLKP oblastikomitee poolt tehtud suure töö tulemusena õnnestus muuta aktivistide suhtumist parteiorganitesse, formeerida palju õigem probleemidest arusaamine, vaigistada emotsioone“ (oblastikomitee sekretäri A.Smirnovi kiri NLKP Keskkomiteesse : 2). Siiski oli algusest peale selge, et õige pea asuvad marid looma oma rahvuslikku organisatsiooni ja kindlasti üritavad ka muuta just asutatud organisatsiooni põhikirja.

Mari Ušemi asutamine äratas ühiskonnas suurt tähelepanu. Ajaleht Mari Kommuna 11. aprill küll kirjutas, et „teistel rahvastel ei tasu karta, et Mari Ušem rikuks nende õigusi“ Tegelikult aga tundsid teised, eelkõige venelased end puudutatuna. Nii nagu Eestiski toimus nende organisatsioonide loomine võrreldes põlisrahvaga natuke hiljem.

Eelkõige esindas nende seisukohti Eesti interrindele sarnanenud, 1991 aasta 15. oktoobril asutatud ühiskondlik-kultuuriline liikumine „Rusj“, kelle põhikirjalisteks ülesanneteks olid Mari vabariigi elanikkonna huvide ja õiguste kaitse, vene rahva keele, kultuuri ja traditsioonide arendamine jne (Krainov 1995 : 22).

Sanukov kirjutab, et samuti ei tekkinud koostööd demokraatidega vabariiklikust parteist „Demokraatlik Venemaa“. Partei asutati 1991 aasta 29. septembril (Molodoi Kommunist 10.10.1991). Nende ajaleht „Golos demokrata“ - „Demokraatia hää“ kritiseeris mari rahvuslikku liikumist ja nende juhte. Ka ähvardasid nad interrinnet luua (Sanukov 2000: 56). Intervjuus ütleb Mari Ušemi aseesimees Aleksander Abdulov: „Ajalehes Golos Demokrata nr.8 nimetab kohaliku demokraatia isa S.Gorban kongressi korraldajaid natsionalistideks ja ähvardab venelasi kohaliku Karabahhiga. Mida öelda talle, et vabariigis, mis nime Mari Vabariik, peavad marid võitlema oma keele eest, et meie lastele on lapsepõlvest peale

keeldutud õpetada esivanemate keelt./.../ Ütlen talle. Aga ta teab. Kõik teavad. Aga vot karjuvad teiste rahvaste õiguste rikkumisest, vaikides avalikust etnotsiidist põlisrahva suhtes (Abdulov 1992)

Seega Vene demokraatidega mingit koostööd ei olnud, pigem vastupidi. Eelkõige püüdsid marid olla lepitajad ja põhjendajad. Paraku oli vene keelse elanikkonna suhtumine läbinisti halb.

1.8. Mari Ušemi lõhenemine ja Kugeze Mlande asutamine

Üldiselt pole Kugeze Mlande asutamist ja tegevust just väga palju käsitletud. Enamik ajaloolasi on lihtsalt maininud, et Mari Ušemist lahkus radikaalne osa ja lõi oma organisatsiooni. Paljud mainivad ka ekslikult, et Mari Ušem lõhenes 1991.a. Krainov kirjutab, et „1991 aasta jaanuaris püüdis osa Mari ušemi liikmeskonnast anda organisatsioonile poliitilise organisatsiooni staatust ja asutasid Baltimaade rahvarinnete eeskujul ühiskondlik-poliitilise organisatsiooni „Kugeze Mlande“ – „Esivanemate maa“ „ (Krainov 1994: 25). Ajaloolane Ksenofont Sanukov jätab peaaegu kõigis oma uurimustes Kugeze Mlande mainimise üldse välja. Vähe pühendab organisatsioonile tähelepanu ka Vjatšeslav Martjanov. Võimalik, et Kugeze Mlandest mitte kirjutamise ja uurimise põhjuseks on olnud selle organisatsiooni üha kasvanud radikaalsus ja muutunud Venemaa sisepoliitika tõttu on seda teemat ajaloolased vältinud. Alguses väljendus radikaalsus eelkõige kahekohalise parlamendi nõudes, hiljem aga nõuti ja avaldati oma 1993.a. ilmuma hakanud ajalehes „Eryk“ – „Vabadus“ Mari El- iseseisvumist, Tšetšeenia sõja hukkamõistmist ja Mari Vabariigi presidendi tagasiastumist, sest kirjutas ilma rahva mandaadita alla föderatsioonilepingu (Eryk nr.3 1999). See kõik viis organisatsiooni sulgemisele 1995 aastal, kuid tema ajaleht ilmus hiljemgi. Tõsi selleks ajaks oli organisatsioonil vaid parkümmend liiget. Juba enne, seoses ühiskondlik-poliitilise organisatsiooni Mari Ušem asutamisega 1994.a. peatas valdav osa Kugeze Mlande liikmeid oma eraldi tegevuse.

Tegelikult oleks vaja selle organisatsioonist ajalugu uurida küll, sest sisuliselt ta pani aluse mari rahvuse poliitilisele ja religioossele organiseerumisele.

Nimelt juhtus nii, et Mari Ušem hakkas liiga palju tegelema kultuuri küsimustega ning ei pööranud tähelepanu majanduslik-poliitilistele küsimustele. Nähes sellist olukorda hakkasid inimesed Mari Ušemist lahkuma. Sellepärast otsustasid radikaalid muuta Mari Ušemi kesknõukogu koosseisu ja tegid 13. oktoobril ettepaneku kutsuda kokku erakorraline kongress. Kesknõukogu keeldus ja 13. novembril löid radikaalid ühiskondlik-poliitilise

organisatsiooni „Kugeze Mlande“ – „Esivanemate maa“ initsiatiivgrupi. Valiti juhatus ja võetakse vastu uusi liikmeid. Organisatsiooni peamised ülesanded on samad, mis Mari Ušemil, kuid liikmeskond on opositsioonis kommunistliku parteiga. Valminud on põhikiri, mille aluseks on suures osas Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei põhikiri. (Prozes : 19.12.1990)

Põhikirja järgi oli „Kugeze Mlande“ ühiskondlik-poliitiline organisatsioon, mis on asutatud ja tegutseb Inimõiguste ülddeklaratsiooni ja NSVLiidu seaduse „Ühiskondlikud ühendused“ alusel. Tema ülesanded olid: aidata kaasa maride rahvustunde tõstmisele, iseseisvumisele, nende osalemisele valitsusorganisatsioonides, ühiskondlikus asjaajamises; aidata kaasa maride tagasipöördumisele oma ajaloolisele kodumaale; toetada kahekojalise parlamendi loomist; aidata kaasa väikeste külade taassündi, sotsiaalmajandusliku baasi loomist külas.

Ei maksa näha organisatsioonis ka mingit suurt vastuseisu või alternatiivi Mari Ušemile. Tegelikult Kugeze Mlande omaette programmi välja ei töötanudki ja jäi juhindama Mari Ušemi programmist (Sanukov 2007: 205). Samuti osaleti mitmete ürituste kaaskorraldamises. Samas oli organisatsioonil üksjagu edu ja mitmeid initsiatiive. Näiteks mari traditsioonilise usu taastamisel ja vastava organisatsiooni loomisel. Juba esimesel koosolekul Kugeze Mlande“ asutas komisjoni mari traditsioonilise usu taassünniks, mis oleks vaba kristlikest kihistutest“. Märtsi alguses toimus „Kugeze Mlande“ initsiatiivil mari palvusjuhtide koosolek, millest osavõtjad soovisid taastada loomade ohverdamise traditsioon, propageerida mari usuõpetuse aluseid ning otsustasid asutada religioosse mari usundi ühenduse. Asutav konverents toimus 6.juunil 1991 ning organisatsiooni hakati kutsuma Ülemariline vaimulik-religioosne loodususu keskus „Ošmari-Tšimari“ – „Valge mari on õige mari“. Esimeheks valiti kirjanik Aleksander Juzõkain (Popov 2002: 95). Teiseks astus organisatsioon 1991.a. juunis üles initsiatiiviga, et erinevate mari rahvuslike organisatsioonide töö korraldamiseks on vaja asutada „Mari Kangaš“ (Martjanov2010: 42), mille mõtted teostusid hilisematel Mari rahva kongressidel ja on aktuaalsed tänapäevalgi.

Kolmandaks, mis meie jaoks oluline, organisatsioon korjas Eesti Vabariigi taasiseseisvumise toetuseks allkirju (Prozes: Marimaa Rahvarinne läks pooleks). Kokku korjati üle 1000 allkirja. Allkirjade kogumise peamisele läbiviijale ja Kugeze Mlande juhatuse liikmele Valeri Veršininile annetati 2014.a. Maarjamaa risti V järk.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et organisatsioon aitas tuntavalt kaasa mari rahvuslike mõtteviiside politiseerumisele, samuti kogu rahvusliku liikumise organiseerumisele. Ka osaleti eraldi

nimekirjaga Marimaa parlamendi valimistel 1993.a. Siiski tuleb tõdeda, et saadi vaid 2% häältest, mis näitas, et mõnevõrra radikaalsematel vaadetel puudus ühiskonnas koht.

Lisaks Kugeze Mlandele asutati 1991.a. augustis alalhoidlikum ilma poliitiliste seisukohtadeta mari rahvuslik organisatsioon Kugeze sugõn – Esivanemate kutsung. Enamik uurijaid on sellest üldse mööda läinud v.a. Krainov, kes mainib, et organisatsiooni põhikirjalisteks ülesanneteks oli mari keele, kultuuri ja traditsioonide kaitse, samuti mari kombestiku ja laulutantsutraditsioonide tundmaõppimine. Organisatsioon erilist aktiivsust ei näidanud (Krainov: 22). Esimeheks valiti Juri Vassiljev.

1.9. Mari Ušemi tegevus 1990 aprill - 1991 august

Peale liikumise asutamist, algas uute mari organisatsioonide asutamine ja maride konsolideerumine. Pea kõikjal Mari Vabariigi rajoonides, kus kompaktselt elasid marid, asutati kohalikud ušemid. Samuti asutati ušemid Kirovi oblastisse, Sverdlovski oblastisse, mitmesse rajooni Baškortostanis. Liikumises osalejate ja aktivistide read täienesid kiiresti.

Igapäevast tööd korraldasid erinevad komisjonid, näiteks keelekomisjon, usuasjade komisjon, inimõiguste komisjon, nimekomisjon jt. Ušemi liikmeid kaasati valitsuskomisjonide töösse, samuti osaleti aktiivselt mari folklooriansamblite väljasõitudes, levitati ajalehti, rahvuskeelset kirjandust, mari rahvamuusika kassette ja plaate (Martjanov: 41).

Koostöös kohalike võimudega korraldati ka rida üritusi. Kõikjalt toimusid konverentsid, loengute sarjad. Eelkõige olid nad pühendatud mari rahva traditsioonide säilitamisele. Aga mõnikord võeti neil vastu väga radikaalseid nõudmisi, näiteks 1991.a. 27. aprillil toimunud konverentsil „Mari etnos: täna ja homme“ pöördusid osalejad Mari NSV ministrite nõukogu ja ülemnõukogu poole pöördumisega, et on vaja välja töötada mehhanismid, mis viiks kahe kojalise mari ülemnõukogu moodustamiseni ja kindlustaks, et pooled saadikud oleks marid (Mari Tšang 1991/7). Või näiteks linnavolikogu poole, et linna mikrorajoonid hakkaksid kandma mari nimesid, et väljapaistvad mari tegelased saaksid oma väljakud või memoriaaltahvlid. Samuti, et nimetataks mari keelseteks ümber venekeelsed kaupluste nimed. Huvitav, et ühe uue rajatava väljaku nimeks pakuti Sibeliuse nime (Mari Tšang 1991/1) . Samuti hakkas organisatsioon 1991 sügisest aktiivselt tegelema mari traditsioonilise usu küsimustega ning osaleti vastavate põhikirjade väljatöötamisega. Mari Ušemi kultuurikomisjoni initsiatiivil taastati vanu rahvuslikke traditsioone, näiteks „Šorõkjo!“ – Jõulud, samuti kutsuti taas üles tähistama 26. aprillil Mari sangari päeva. Uue algatusena otsustati 10. detsembril hakata tähistama mari kirjakeele päeva.

Mari Usemi initsiatiivil viidi pea kõikides maakoolidesse sisse mari keele õpetamine, samuti alustati õppeaine „Mari rahva ajalugu ja kultuur“ õpetamist. 1991 aasta juunist hakkas ilmuma ajaleht „Kugarnja“, peatoimetaja Aleksander Abdulov.

Üldiselt aga võib nõustuda seisukohaga, et kuni 1991.a. augustini oli liikumisel valdavalt kultuur-hariduslik iseloom (Martjanov 2010: 40). Samas olid esindatud ka poliitiline pool.

Näiteks osales Mari Ušem osales aktiivselt Mari ANSV riikliku suveräänsusdeklaratsiooni välja töötamises ja korraldas seele toetuseks koguni piketi. Mari Ušemi seisukohti paljuski kajastav deklaratsioon võeti vastu 1990.a. 22. oktoobris ja kuulutas välja Mari Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi – Mari El. Teiseks tuleb märkida, et mari keeleteadlase Ivan Ivanovi (1935-2012) eestvõtmisel töötati 1991 aasta juuniks välja keeleseadus. Keeleseaduses oli küllaltki palju eeskuju võetud 18. jaanuaril 1989 ENSV Ülemnõukogu poolt vastuvõetud keeleseadusest (Martjanov 2010: 43)

Kas soome-ugri küsimustele pöörati palju tähelepanu. Mari Ušemi liikmed olid aktiivsed Joskar-Olas toimud Soome-ugri rahvaste noorte assotsiatsiooni asutamisel 1990.a. juunis, samuti Joskar-Olas toimunud Soome-ugri rahvaste kultuuride arengufondi asutamisel 1990.a. oktoobris. Võib öelda, et Mari Ušemi tegevus tõstis marid 1990-1992 Venemaa soome-ugri rahvaste koostöö arendamise etteotsa. Lisaks soome-ugri rahvaid liitvate organisatsioonide asutamisele, kutsuti ellu mitmeid koostöö vorme nagu soome-ugri rahvaste folkloori-, teatri-, filmifestivalid. Tihedalt arendati koostööd teiste Venemaa soome-ugri rahvaste organisatsioonidega. Erilisemad suhted kujunesid Eestiga. 1991.a. aasta sügisel saabusid esimesed neli mari üliõpilast Eesti ülikoolidesse ja sõlmiti esimesed koostöölepingud.

Kõrvale ei jäänud Mari Ušem ka teiste rahvusvaheliste kontaktide arendamisest. 1991.a. augustis saab Mari Ušemist Esindamata Rahvaste Organisatsiooni liige, mida hiljem kinnitab Mari rahva III kongress.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et üldjoontel jätkas Mari Ušem kultuur-hariduslikku tegevust. Siiski on märgata politiseerumist, mida näitab ka näiteks Esindamata Rahvaste Organisatsiooni liikmeks astumine. Väga tähtsaks peeti soome-ugri rahvaste koostöö arendamist, näiteks Mari Usemi ja U Vii koostöös korraldati Soome-ugri rahvaste noorte assotsiatsiooni asutamine.

1.10. Augusti putš, presidendi valimised ja ettevalmistused kongressiks

Üheks märksõnaks rahvusliikumise edasise arengu mõistmiseks on kindlasti 1991 augusti putš, mis muutis vabariigi päris palju. Marimaa juhtkond jäi selles äraootavale seisukohale. Putšistide tegevuse mõistis hukka vaid Kozmodemjanski linna nõukogu ja grupp Joškar-Ola

demokraate. Pooldasid aga kohalikud partei rajoonikomiteed ja -organisatsioonid. 22. augustil toimus demokraatide miiting, kus Mari Ülemnõukogu presiidium selgitas oma ettevaatlikust sellega, et puudus vastav informatsioon (Krainov1995: 21-22). Märksa kriitilisemalt väljendub oma mälestustes Sanukov, kes ütleb : „Alguses kõik toetasid putšiste, hiljem jälle mõistsid hukka. Ainult partei oblastikomitee I sekretäril G.Posibejevil jätkus julgust kirjutada avaldus oma vabastamiseks vabariigi ülemnõukogu presiidiumi liikme kohalt“ (Sanukov 2004: 96) Edasi kirjutab Sanukov, et mõned aastad hiljem ta leidiski Moskvast Posibejevi putšiste toetava ja Jeltsini isoleerimisele kutsuva telegrammi (Sanukov 2004: 96). Sisuliselt tähendas see kommunistliku partei ainuvõimu lõppu ja avas maridele tee võimu juurde.

Väga oluliseks momendiks kujunesid 1991 aasta sügisel presidendi valimised. Kandidaadid olid kõik mari rahvusest. Ajalookandidaat Aleksandr Kazimov, Mari Ülemnõukogu esimees Vladislav Zotin ja jalatsivabriku direktor Anatoli Popov. Mari Ušem toetas Anatoli Popovi, kes korjas viimases II voorus 15 % häältest. Presidendiks valiti aga 59% valijate häältega Vladislav Zotin, kes mõõduka ja kogenud parteitöötajana manööverdas osavalt nii vabariigi ametnikkonna kui ka rahvuslike jõudude vahel. Valimised näitasid, et Mari Ušem pole mitte ainult kultuuriline organisatsioon vaid on muutunud jõuks, millega peab arvestama.

Sai selgeks, et ees ootavad suured muudatused. Muutunud olukord nõudis kiiret tegutsemist. Sügisel 1991 olid organiseeruma hakanud venelased, 1990 aasta Mari Ušemi põhikirja oli aga selgelt iganenud ja ikkagi puudus programm. Kõik see nõudis Mari Ušemi II kongressi kiiret kokku kutsumist, mida aga toimuvate presidendivalimiste foonil, raha puudusel, samuti arvestades maride laialipaisatust, 51 % maridest elas väljaspool Mari Vabariiki, oli keeruline teha. Seega mindi teatavate seaduste rikkumiste teele, näiteks võttis Mari Ušemi kesknõukogu vastu uue põhikirja 21.oktoober 1991, mis registreeriti Vene NFSV justiitsministeeriumis 10.03.1992 ja formaalselt kinnitati Mari Ušemi II kongressil (Martjanov 2010: 30). Samal ajal toimus väga aktiivne Mari ušemite asutamine kõikjal, kus marid kompaktselt elasid. Kevadeks oli asutatud juba 13 kohalikku Ušemi.

On huvitav, et Mari Ušemi II kongressist on kirjutatud küllaltki vähe. Põhiliseks põhjuseks võiks pidada rahvusliikumise tuumiku radikaliseerumist, mis väljendus vastu võetud dokumentatsioonis. Samuti võib aimata, et Mari Ušemi poolt tol ajal väljendatud mari rahvusliikumise seisukohad on XXI saj. Mari Vabariiki juhtinud valitsustele ebamugavad. Selle tunnistuseks võib tuua asjaolu, et praegustest Mari Vabariigi ajalooõpikutes puuduvad kongressi toimumise kohta igasugused viited.

Kongress toimus küllaltki pingelises olukorras. Rahvussuhted maride ja venelaste vahel olid teravnenud. See sundis Mari valitsust laveerima, dokumentide projektid aga olid väga radikaalsed ja valminud ilma valitsusliikmete osaluseta. Näiteks oli üks dokumentide olulisemaid väljatöötajaid eestlane Kalju Niidusaar (Martjanov 2010: 31). Niidusaar aga oli Eesti Kongressi liige ja rahvusradikaal isegi Eestis. Selles olukorras oli selge, et kongressi otsustele on vaja suuremat legitiimsust, mida aga vabariigi juhtorganid lubada ei saanud.

Mari Ušemi juhatus oli aga vahetult enne kongressi oma laiendatul istungil otsustanud nimetada kongress ümber III mari rahva kongressiks, sest eelmised olid toimunud 1917-1918. Selle ütles ka avaistungil välja ka Mari Ušemi juhatuse esimees Aleksandr Patrušev. Teda toetasid kõik delegaadid. Õhtusel istungil aga sekkus Vladislav Zotin isiklikult, kes oli kategooriliselt ümbernimetamise vastu ja sama istung muutiski esialgset otsust (Sanukov 2007: 201-202).

Kokkuvõtvalt augustiputši ebaõnnestumine tõi vabariigis etteotsa rahvuslikud jõud. Mari Ušemi asus aktiivselt toetama vastvalitud mari rahvusest presidenti, Kugeze Mlande oli skeptilisem. Vabariigis asus organiseeruma venekeelne elanikkond ja mingiks ajaks taandusid kommunistid. Rahvussuhted teravnesid, siiski massiivset maride organiseerumise vastast kampaaniat ajalehtedes polnud, nagu Mordvamaal. Kohalik ajakirjandus oli vabariigi riigivõimu kontrolli all. Siiski pelgas presidendi lähikond opositsioonilist ülemnõukogu.

1.11. Mari Ušemi II kongress

Mari Ušemi II kongress toimus 18-19 aprill 1992 Joškar-Olas. Sinna valiti 452 delegaati, kellest kohale tuli 371. Seega pea viiendik jäi tulemata, mis arvestades keerulist aega oli üsna loomulik tulemus. Kõigepealt võeti arutlusele põhikiri, mis tegelikult oli formaalsus, sest kongress pidi vaid kinnitama juba toimunud muudatused. Millised siis olid suurimad muudatused võrreldes n.ö kompromisspõhikirjaga 1990 aasta aprillist.

Kõigepealt muutus Mari Ušemi liikumisest (organisatsioonist) ühenduseks, ametliku nimetusega Demokraatlik ühiskondlik ühendus „Mari Ušemi“. Teiseks uuest põhikirjast kadusid kõik viited leninismile ja sotsiaalsele võrdõiguslikkusele. Põhikirjalised ülesanded jäid valdavalt samaks. Põhikirjalisse tegevusse lisandusid aga punktid, et ühendus asutab isemajandavaid ettevõtteid põhikirjaliste eesmärkide teostamiseks, samuti asutab keskusi kõikjal, kus marid elavad kompaktselt. Suuremad muudatused toimusid aga nii liikmelisuses kui ka organisatsiooni ülesehituses. Uue põhikirja järgi sai liikmeks astuda kogunisti välismaa kodanik, kadus ära ealine tsensus, määratleti liikmeks astumise kord. Organisatsiooni

ülesehituses märgiti ära, et ühenduse algorganisatsioon on osakond, kuhu peab kuuluma vähemalt kolm inimest. Nende seast valitakse koordinaator. Ühe rajooni piires tegutsevad osakonnad ühinevad ülerajooniliseks organisatsiooniks, mille kõrgeimaks organiks on konverents, mis kutsutakse kokku vähemalt kord aastas. Rajooni organisatsioonid, mis asuvad väljaspool vabariiki aga võivad ühineda regionaalseks „Mari Ušem“ nõukoguks. Regionaalne nõukogu aga koordineerib kõikide rajooniorganisatsioonide tegevust. Kõrgeimaks Regionaalse nõukogu organisatsiooniks aga on konverents, mis kutsutakse kokku kord aastas. Kõrgeimaks Mari ušemi organiks jäi Mari rahva kongress, mille peab kokku kutsuma kahe aasta tagant. Kongressi vaheajal aga on kõrgeimaks juhtorganiks Mari kesknõukogu (põhikiri autori valduses).

Tervikuna oli muudatusi veelgi, kuid eelkõige olid nad seotud sellega, et 1990 aasta oktoobris oli muutunud Vene NFSV seadus ühiskondlikest organisatsioonidest. Kokkuvõtvalt aga võib öelda, et esimene põhikiri, mis oli selgelt sotsialistliku suunitlusega, muutus põhikirjaks, mis vastab demokraatliku organisatsiooni ülesehitusele.

Lõpuks ometi võeti kongressil vastu programm, mis tegelikult on sarnane Tallinnas trükitud radikaalsele programmile, millele olen viidanud varasemalt. Sama ütleb ka oma uurimuses Martjanov (Martjanov 2010: 32). Eelkõige puudutas see maride osalemist kõikides ühiskonna elu sfäärides, eriti aga vabariigi juhtimises ja poliitikas.

Resolutsioonid olid väga radikaalsed, osa neis kajastuvates nõudmistest leidis kajastust ka resolutsioonides. Näiteks resolutsioonis mari rahva osalemisest Mari Vabariigi riigivõimu juures nõutaks professionaalse mari parlamendi moodustamist, mis oleks kahe kojaline neist ühe moodustaks Mari kesknõukogu. Moodustamisel aga peab arvestama kvootidega, mis mari rahva osakaaluga. Samuti peab arvestama maride osakaaluga kohalike võimuorganite moodustamisel. Mari rahva kõrgeimaks täidesaatvaks võimuorganiks peab saama Riiklik komitee Mari vabariigi ministeeriumi õigustes.

Eelkõige taas tuleb tähele panna, et resolutsioon oli tingitud asjaolust, et marid olid ebaproportsionaalselt suures vähemuses vabariigi kõigis seadusandlikes kogudes.

Või siis resolutsioon mari keelest, kultuurist ja haridusest. Seal nõuti, et vastuvõetava keelseaduses oleks riigikeeleks mari keel ja määrataks teiste keelte kasutamise kord, samuti peab välja töötama ametite nimistu, kus mari keele valdamine on kohustuslik, mari keele säilimiseks peab aga üle minema ladina tähestikule. Kultuuri koha pealt aga peab suurendama mari keelsete raadio- ja telesaadete mahtu 12 tunnini ööpäevas. (Resolutsioon isiklikus arhiivis)

Väga olulise dokumendina kinnitati kongressil aga Mari rahva kongressi reglament ja staatus, millest olulisemaks ja hiljem palju vaidlusi tekitavaks punktiks oli p 2“ Kodaniku initsiatiivi alusel valitud kongress on ainuke kõrgeim mari rahva esindusorgan (Materjal autori arhiivis). Siiski otsustati vastu võetud resolutsioonid viia ka arutelule Mari rahva III kongressi ette. Lisaks valiti uus kõrgeima juhtorgani Mari kesknõukogu uus koosseis. Uueks esimeheks valiti Mari Rahvusteatri kunstiline juht Vassili Pektejev (Martjanov 2010: 33).

1.12. Ettevalmistused Mari rahva III kongressiks

Maride puhul on huvitav mainida, et pole teada, miks Mari Vabariigis ikkagi nii kaua viivitati kongressi kokku kutsumisega. Olid ju marid 1917 aastal ida-poolsetest soome-ugri rahvastest esimesed organiseerujad. Nüüd aga olid komid korraldanud oma rahva kongressi 1991 aasta septembris, udmurdid sama aasta novembris, mordvalased (ersad ja mokšad) 1992 aasta märtsis. Väga võimalik, et mari valitsus polnud huvitatud organiseeritud, ilmselgelt opositsioonilise organisatsiooni tekkest. Samas aga Mari Ülemnõukogu oli ilmselgelt kriitiline mari valitsuse suhtes ja töötas valitsusele vastu, tema koosseisust moodustasid marid vaid neljandiku ning neistki olid suur osa vaid passi järgi marid. Valitsuses aga moodustasid marid 50% ministritest. Selles olukorras otsustas vabariigi juhtkond toetada ja finantseerida kongressi toimumist.

29. juunil 1992 loodi presidendi otsusega Mari rahva III kongressi korraldustoimkond, kuhu kuulusid Mari Ušemi ja valitsuse esindajad võrdselt (Sanukov: 202). Samuti oli korraldustoimkonnas esindatud Kugeze Mlande. Korralduskomiteed asus juhtima Nikolai Rõbakov (1932-2002), kes sel momendil töötas Mari NSV riigisekretärina. Aseesimees aga oli Vassili Pektejev.

See otsus aga ka vabariigi juhtkonna kongressile eelnev käitumine teravdas rahvussuhete olukorda kogu vabariigis. Venekeelsetes ajalehtedes „Marijskaja pravda“ ja „Respublika“, korraldati tendentslik kriitikakampaania kongressi ettevalmistatava dokumentatsiooni suhtes. Vene enamusega ülemnõukogu ja kultuuriseltsi „Rusj“ survele ehmus president Zotin ja Mari valitsus ning nad otsustasid korraldada 9. oktoobril ettevalmistatava „Mari Vabariigi rahvaste esinduskogu“ (Sanukov 2007: 202) Selle üritusel oli selgelt rahustav iseloom, rahvustele püüti selgeks teha, et neil pole oktoobri lõpus toimuvalt mari kongressilt midagi halba oodata (Prozes: 1993). Mari president aga oma tervituses ütles, et esinduskogu peamiseks eesmärgiks „laiendada ja täiendada uue kvaliteediga vabariigi rahvuslikku ühtsust“ (Marijskaja Pravda 13.10.1992). Tegelikkuses aga peab tunnistama, püüdis mari valitsus igati rahustada vene keelsete elanikkonda ja pidanud paljuku ka kritiseerida Eesti rahvuspoliitikat. Mari-Eesti

suhted olid nagunii kogu aeg vene keelse opositsiooni teravdatud tähelepanu all, sest Mari NSV ja Eesti Vabariik olid sõlminud 24. mail 1992 aastal laiaulatusliku koostöölepingu (Soglašenije1992: 84-88). Nii näiteks ütles riigisekretär Rõbakov esinduskogul kommenteerides seltsi „Rusj“ avaldust et „jagame täiel määral positsiooni, mis mõistab hukka Eesti juhtkonna poliitika venekeelse elanikkonna suhtes“ (Marijskaja Pravda 13.10.1992). Siiski valitsesid esinduskogul mari rahva püüdluste suhtes ebasõbralikud meeleolud, mis lasid aimata Mari rahva III kongressile järgnevat massiivset protestilainet.

1.13. Mari rahva III kongress

Mari rahva III kongress toimus 30. – 31. oktoober 1992.a. Kokku registreerus 361 delegaati, 446-st. Seekordsest kongressist võtsin ise osa. Lisaks minule osalesid Eestist meie välisministeeriumist lähetuse saanud I sekretär Heiki Samel ja Esindamata Rahvaste Organisatsiooni poolt Linnart Mäll. Eestlased olid aktiivsed ja esinesid kõik tervituskõnedega. Emotsionaalse poole pealt võib öelda, et kongress oli konstruktiivsem, enam ei olnud kurtmist ülekohtu üle. Arutelu dokumentatsiooni üle oli asjalik. Eesti aga ka Läti teema oli üleval ka kuluaarides. Valmis pöördumine Jeltsini ja Hasbulatovi poole Eesti Vabariigi ja Läti Vabariigi toetuseks. Selles nõuti, et Vene valitsus ja meedia lõpetaks süüdistused venekeelse elanikkonna inimõiguste rikkumistest ja viiks välja oma väed neist riikidest. Paraku seda arutelule ei pandudki. (Prozes:1993). Suurimaiks vaidluseks läks kongressil lipu üle. „Kugeze mlande“ esindajad soovisid, et mari rahvuslipp ei pea olema Mari Vabariigi lipp, mis meenutab Vene NFSV lippu. Mari lipp võiks olla valge-must-punane trikoloor. Napi häälte enamusega jäid peale Mari Vabariigi lipu pooldajad. Peale lipu kinnitas kongress ka mari hümn. Kongress valis 54 liikmelis Mer Kangaši – Suure Nõukogus, see omakorda 9-liikmelise presiidiumi. Presiidiumi esimeheks mari keeli *onjožaks* valiti Vassili Pektejev, kes senini oli olnud Mari Ušemi juht (Prozes: 1993)

1.14. Kongressi dokumentatsioon

Mari III rahva kongressi esimene ja tähtsaim dokument oli deklaratsioon, mis määras kongressi staatuse. Selle järgi asutas mari rahva kõrgeim esinduskogu, tuginedes rahvusvaheliselt tunnustatud rahvaste enesemääramisõigusele, mari rahva kongressi kui ühiskondliku organisatsiooni, mis tegutseb mari rahva taassünni ja ühendamise nimel.

Mari rahva kongress pöördus Venemaa Föderatsiooni ülemnõukogu poole palvega tunnistada kongressi staatust ja kinnitada tema õigused. Edasi järgnes eraldi dokumendina resolutsioon

ehk otsus kongressi staatuse kohta, milles oli olulisim, et kongress tegutseb Mari Eli vabariigis ja omab esindusi kohtades, kus marid kompaktselt elavad. Samuti oli seal kirjas, et kongressil on seadusandliku initsiatiivi õigus. Ta esindab, kajastab ja kaitseb mari rahva huve kõrgeimate riigivõimuorganite ees, aitab kaasa seadusandlike aktide, määruste elluviimisel, mis on suunatud rahva rahvuslikul taassünnil vajalike sotsiaal-majanduslike tingimuste loomiseks. Kongressil on õigus esindada mari rahvast rahvusvahelistes valitsusvälistes organisatsioonides (Materjalõ 1993: 40)

Kõige tähtsam vastu võetud dokument oli deklaratsioon mari rahva rahvuslikust taassünnist. Võib ju öelda, et see on kõigest deklaratsioon, aga see deklaratiivne dokument peegeldas mari rahva olulisemaid muresid. Ning põhjustas hiljem probleeme Mari Eli vabariigi tollasele juhtkonnale, sest vana- ja venemeelne parlament mõistis valitsuse liikmete osalemise kongressil hukka, kuna saadikute meelest nõustusid nad kongressi seisukohtadega.

Deklaratsioonis oli kirjas, et Venemaa Föderatsiooni seadused ei kaitse etnoseid nende õiguste rikkumise eest. Selle vältimiseks peab tulevikus Marimaa parlamendis ja kohalikes omavalitsusorganites olema tagatud rahvuste õiglane esindatus.

Teiseks pöördus kongress Venemaa ülemnõukogu ja presidendi administratsiooni poole palvega toetada marisid ja rahuldada nende rahvuslikud nõudmised. „Rahvusliikumine pole võimalik ilma rahvusliku majanduseta, riikliku suveräänsuse tugevdamiseta,“ seisis deklaratsioonis. „Loodusressursid ja loodud materiaalsed väärtused peavad olema vabariigi omanduses. Etnodemograafiline poliitika peab olema suunatud sellele, et marid pöörduksid tagasi ajaloolisele kodumaale.“

Järgnes märkus, et marid on vastu sõjaväe isikkoosseisu suurendamisele ja sõjaväebaaside laiendamisele vabariigis, ehk siis mari rahvas on vastu oma maa muutmisele püssirohutunniks. Mari kongress avaldas ka sügavat muret mari küla kui keele ja rahvakultuuri hälli pärast. Veel tekitasid muret jutud maa ostust ja müügist –

marid olid maa eraomanduse vastu, sest ei tahtnud olla töölised võõraste peremeeste juures.

„Rahva vaimse taassünni lahutamatuks osaks on mari keele positsioonide taastamine,“ seisis deklaratsioonis. Märgiti, et mari keele saatus on olnud traagiline, sest puudub rahvuskool ja keel on välja tõrjutud kommunikatsioonisüsteemidest. Keel ei ole arenenud mitte vastavalt sõnaloomele oma keelemurrete baasilt, vaid laensõnade ülevõtmise kaudu. Kooli kohta kirjutati aga, et peamiseks etnokultuurilise arengu instrumendiks peab olema rahvuskool. Kongress leidis, et erilise tähtsusega riiklikuks ülesandeks on likvideeritud üldharidusliku rahvusliku keskkooli taastamine, seda ka mari diasporaa elualadel. Kinnitati, et mari keel peab

arenema lasteaiast kõrgkoolini ning tarvis on luua rahvuslik teaduste akadeemia (Materjalõ 1993: 47-50)

1.15. Resolutsioonid

Järgmiste oluliste dokumentidena võeti vastu resolutsioonid erinevate valdkondade kohta ehk otsused keele, kultuuri ja hariduse, põhiseaduse, keskkonna, migratsiooni, mari kodakondsuse ja õiguskaitseorganite kaadripoliitika kohta. Majandust puudutavat resolutsiooni vastu ei võetud, vaid koostatud resolutsiooni projekt võeti edaspidi vastu võetava resolutsiooni aluseks.

Keeleresolutsioonis seisis, et mäe- ja niidumari keeled peavad olema riigikeeled, tuleb luua tingimused mari keelte õppimiseks ja kasutusvaldkondade laiendamiseks ning võtta vastu keeleseadus. Marikeelse kirjanduse väljaandmine peab olema prioriteetne. Mari Eli vabariigi ülemnõukogu ehk siis parlament peab suhtuma mõistvalt mari keele kaitsmisesse ja arendamisesse, samuti nõudmisesse, et juhtivatel kohtadel olevad töötajad peavad oskama mari keelt. Tuleb soodustada rahvusliku intelligentsi tekkimist, sisseastumiseksameid kõrgkoolidesse peab olema võimalik sooritada mari keeles. Tele- ja raadiosaateid peab olema vähemalt 12 tundi ja televisioon peab olema nähtav kogu territooriumil (Materjalõ 1993: 51-52).

Kultuuri ja hariduse resolutsioonis nenditi, et võimud pole osutanud piisavalt tähelepanu haridusküsimustele, puuduvad marikeelsed üldhariduskoolid ning ei jätku keelt oskavaid õpetajaid. Sealsamas otsustati võtta vastu seadus rahvuslikust haridusest, mis tagaks kohustuslikus korras mari keele, ajaloo ja kultuuri õppe kõikides koolides ja võimaldaks maridel tasapisi üle minna kõikide õppeainete õpetamisele mari keeles (Materjalõ 1993: 54-57).

Marimaa konstitutsiooni puudutavas otsuses oli kirjas, et põhiseaduses peab olema suveräänsuse nõue ning vabariigil peab olema professionaalne kahekojaline parlament. Alamkoda moodustatakse vastavalt valimissüsteemile, ülemkotta aga valitakse üks saadik igast rajoonist ja kaks saadikut kõikidest suurematest linnadest. Kodadel peab olema vetoõigus. Parlamendi liige peab oskama mari keelt, mis peab olema riigikeel. Mari Eli vabariigi seadused peavad olema prioriteetsed föderaalseaduste ees, välja arvatud föderatsioonilepingus ära toodud seadused (Materjalõ 1993: 58-59).

Keskkonnaresolutsioon sisaldas nõuet, et Volga jõe veetaset ei tõstetaks Tšeboksarõ hüdroelektrijaama jaoks 68 meetrini, mis põhjustaks mitmete mari külade üleujutamise.

Samuti oli seal kirjas, et Mari Eli vabariik peab vabanema tuumarelvadest, kuid nii kaua, kuni relvad veel kohal on, peavad elanikud saama riskikompensatsiooni. Veel tuleb erilist tähelepanu tuleb pöörata loodushoiule ja metsa kaitsele (Materjalõ 1993: 65-66)

Resolutsioonis mari kodakondsusest oli sätestatud, et kodakondsuseadust on vaja mari iseseisvuse kindlustamiseks, ning seda pakutakse kõigile, kes seaduse vastuvõtmise ajal vabariigis elavad või sissekirjutust omavad. Hilisematele Mari Eli vabariiki tulevatele inimestele antakse kodakondsus teatavatel seaduses kindlaks määratud tingimustel (Materjalõ 1993: 60-61)

Resolutsioonis migratsioonist öeldakse, et ülemnõukogu peab vastu võtma seaduse migratsioonist. Seaduses peavad olema kirjas abinõud massilisele teistest rahvustest migratsiooni vastu, samas aga peab soodustama maride tagasi pöördumist kodumaale. Samuti ollakse vastu uute sõjaväeosade paigutamisele vabariiki, sõjaväelaste arv ei tohi ületada 0,9% vabariigi elanike üldarvust (Materjalõ 1993: 66)

Resolutsioonis õiguskaitseorganite kaadripoliitikast märgitakse, et keskvõimaud on korraldanud vabariigis maride suhtes venestamise poliitikat ja maride osakaal nendes organites on äärmiselt väike. Mari rahva kongress nõuab, et julgeoleku- ja siseministeeriumi, maksuinspektsiooni, prokuratuuri jt. juhtorganite moodustamisel arvestataks mari rahva osakaaluga vabariigis (Materjalõ 1993: 68)

Kuna majandust puudutavat resolutsiooni vastu ei võetud siis selle resolutsiooni sisu ma ei käsitle.

Veel võeti vastu resolutsioon Mari rahva kongressi astumisest Esindamata Rahvaste Organisatsiooni liikmeks, millega ühtlasi kinnitati juba 1991 aasta augustis Mari Ušemi liikmeks astumine (Materjalõ 1993: 69)

Vabariigi elanikkona rahustamiseks võeti kongressil vastu eraldi pöördumine vabariigi elanikkonna poole. Sellega kinnitati, et kõik dokumendid on koostatud maride parimate kavatsuste kohaselt ja pole suunatud teiste vastu, vaid aitavad süvendada rahvastevahelist sõprust (Materjalõ: 70)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kongressi dokumentatsioon oli küllaltki radikaalne, isegi võime kritiseeriv. Ettepanekud olid vägagi julged, eriti kui arvestada praegust konteksti – näiteks tuumarelvade väljaviimise või loodusressursside enda kasutusse saamise nõudmised. Julge mõte oli ka kahekojalise parlamendi moodustamine ning see, et juhtivatel kohtadel töötajad peavad oskama mari keelt. Olgu siinkohal öeldud, et nendest esitatud nõudmistest, otsustest ja

soovidest on täitunud vaid mõni üksik. Näiteks on olemas keeleseadus ja mari keeled on riigikeeled, samuti pole hüdroelektrijaama veetaset 68 meetrini tõstetud. Sellega aga võib õnnestumiste nimekirja enam-vähem sulgeda.

Võib aga öelda, et kongress saavutas ka teatava mari rahvuslaste ja kogu rahva konsolideerumise, sest väga suur enamus delegaatidest oli kongressi ja vastu võetud dokumentatsiooniga rahul (Prozes: 1993)

Kongressi eduka korraldamisega saavutas mari rahvusliikumine 1992 aasta lõpuks tugevama positsiooni kui kunagi varem. Lähenevatel 1993 aasta Mari Ülemnõukogu valimistel kogus näiteks Mari Ušem 15 % maride häältest. Ükski Venemaa soome-ugri rahva esindaja peale maride pole kohalikku ülemnõukogusse läbi rahvusliku organisatsiooni kandideerides, valituks osutunud.

Teisest küljest jällegi põhjustas kongressi dokumentatsioon protestilaine Mari Ülemnõukogu saadikute seas, kes oma kirjas nõudsid orgkomitees osalenud valitsusliikmete tagasiastumist. Eelkõige oldi rahulolematud, et kongress ütles välja, et ta on poliitiline organisatsioon, mis pretendeerib mari rahva kõrgeimale esindusorganile, mis on vastukaaluks vastavalt konstitutsioonile seaduslikult valitud võimuorganitele. Samuti väitsid nad, et ebaseaduslikult on finantseeritud kongressi toimumist. Kokku kirjutas alla 30 kongressi saadikut

Vastuseks püüdis valitsus öelda, et need dokumendid on soovituslikud ja ei pretendeeri seaduslikkusele. Peale selle valitsus ei jaga kõigis kongressi positsioone (Regionõ: 2003) 1993 aasta algusest võib ka üha enam jälgida Mari Vabariigi valitsuse distantseerumist mari rahvusliikumisest. Olgu siin kohal näiteks presidendi nõuniku Ksenofont Sanukovi lahti laskmine 1993 aasta jaanuaris, sest sai teatavaks tema osalemine Esindamata Rahvaste Organisatsiooni istungil. See aga teadagi ei meeldinud Moskvale, kellega pidi Mari Vabariigi valitsus üha enam arvestama. Sõltus ju Mari vabariigi riigieelarve 60-70 % ulatuses Moskva dotatsioonidest.

2.MORDVA (ERSAD ja MOKŠAD) RAHVA ORGANISATSIOONID JA RAHVUSLIK LIIKUMINE

2.1.Mordva rahvuslik liikumine 1917-18

Nii nagu maride puhul saab Mordva rahvusliikumine alguse 1917 aastal. Ajaliselt aga siiski natuke hiljem, mais, kui Kaasanis toimub I Volga-äärsete väikerahvaste kongress. Erinevalt aga maridest, kes samas otsustavad kokku kutsuda mari kongressi, otsustavad mordvalased

oma sektsiooni esimesel istungil 20. mai 1917, et nad asutavad Mordva kultuur-haridusliku seltsi, kell esimeheks valisid nad Marat Jevsejevi (1864-1931) (Zetkina 2003: 72), raamatus Mordovskoje natsionalnoje dviženije v XX veke Saransk 2003. Erinevalt maridest, kust tõusis esile mitmeid liidreid, tõstavad mordva ajaloolased esile eelkõige Marat Jevsejevi isikut, kes ka organiseeris seltsi ja valiti ka üksmeeles seltsi esimeheks. Esimeseks ülesandeks saab üleskutse koostamine, et seltsi ühineks võimalikult rohkem inimesi. Asutamise hetkel oli seltsis 18 inimest (Abramov 2007: 78)

Läkituseks öeldakse, et seltsi eesmärgiks on ühendada mordva rahvast ja intelligentsi, nende ettevalmistamine eluks uues riigikorra ajal ja tõsta mordva rahva kultuuri taset. Kutsuti mordva rahvusintelligentsi üles kõikjal asutama Mordva kultuur-hariduslikke seltsi. Need organisatsioonid peavad ühendama kõiki kohalikke mordvalasi. Selleks on vaja korraldada kongresse. Edasi juhiti tähelepanu, et kõikjal kooliraamatukogudes peavad olema mordvakeelsed raamatud, peab korjama ja säilitama vanavara. Peab kaitsma ja säilitama rahvalaule, asutama laulukoore. Jumalateenistused peavad olema mordva keeltes. Kõikjal peab pöördutama kubermanguvalitsuste poole, et mordva keeltes ilmuksid erinevad trükised (Abramov 2007: 78-79). Läkitus kirjutati alla 19. august 1917.

Reaalse tegevusena asus selts välja andma raamatuid, samuti delegeeris esindajaid kubermangude rahvahariduskomiteede juurde. Suurenes ka liikmete arv, keda üsna varsti oli organisatsioonis 300 (Zetkina 2003: 74)

Tuleb aga tunnistada, et mordvalastel erinevalt maridest poliitilisi nõudmisi ei olnud. Ainukese sammuna võib lugeda saadikute lähetamist Ajutise Valitsuse poolt kokku kutsutud Ülevenemaalisele ilmalike ja vaimulike kongressile. Sellest tulenevalt võttis neil näiteks palju enam aega nõudmise esitamine territoriaalsest autonoomiast ja ka selle autonoomia saavutamine. Marid näiteks saavad oma autonoomse oblasti 1920-ndal aastal, mordvalased aga alles aastal 1930. Võimalik, et siin määras ka päris palju asjaolu, et mordvalased olid oluliselt rohkem venestunud kui marid. Ka kultuur-haridusliku seltsi üleskutses mainitakse, et „meie rahvas venestub kiiresti, kaotades seda, mida on loodud sajandeid“ (Abramov 2007: 79). Või, et autonoomia vastu astusid mitte ainult venelased aga ka mordva rahvusest ametnikud (Abramov 2007: 86)

Kas aga oli sellel seltsil mingit mõju sündmustele, samuti uute rahvusorganisatsioonide asutamisele, mis toimus 1980-ndate lõpul ei oska öelda. Ka ajaloolaste arvamused lähevad lahku, Irina Zetkina leiab, et erinevused liiga suured, sest tingimused XX saj alguse ja lõpu vahel liiga erinevad (Zetkina 2003: 75). Abramov jällegi, et seos on olemas. Ta kirjutab, et

1989 aastal asutatud ersa-mokša ühiskondlik liikumine „Mastorava“ kuulutas end M.Jevsejevi poolt 1917 aastal asutatud Mordva kultuur-haridusliku seltsi järglaseks (Abramov 2010: 134). See on kirjas ka programmis, mis võeti vastu I Mastorava kongressil 5. Augustil 1990 (Abramov 23002: 170).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et sellist tugevat sidet perioodiga 1917-1918, nagu maridel, mordvalastel pole. Võimalik, et see on ka tingitud asjaolust, et Tatarstan ja Baškortostan maridele lähemal, ka elasid marid kompaktsemalt turgi rahvaste seas. Võimalik, et ka turgi rahvad keeleliselt lähemal maridele. Samas nimetus „Mastorava“ kandus ikkagi edasi, mitte ainult kongressi dokumenti, aga ka 1994 aastal ilmunud eepos kannab nime „Mastorava“.

2.2.Mordva rahvuslik liikumine 1980-ndad Velmema, Vaigel ja Mastorava

Mordva rahvas oli Vene NFSV-s pea ainuke rahvas, kelle arvukus oli järjepidevalt vähenenud 1959 aastast peale. Positiivse iibe juures, osutus assimileerumise tempo märksa kiiremaks. Venestumise ilmingud ja rahvuslik nihilism olid üldlevinud. Sellest tulenevalt toimus mordvalaste rahvuslik organiseerumine võrreldes teiste soome-ugri rahvastega oma märksa hiljem. Näiteks üks mordva rahvusliikumise eestvedajaid oli lasteajakirja „Tšilisema“ toimetaja Raissa Kemaikina (Mariz Kemalja) on meenutanud „7. aprillil 1989 kogunesime minu kabinetis. Miks minu juures? Ei tea. Lihtsalt nii juhtus. Riigis toimus aktiivne erinevate rahvusliikumiste töö, meil aga vaikus. Võtsin ja helistasin meie teadlastele, kirjandusainimestele, pannes küsimuse otse: miks me vaikime, kas meil pole probleeme või?“ (Eryk 1993/1). Asutati Mordva ühiskondlik keskus „Velmema“- „Taassünd“, kuhu eelkõige kuulusid filoloogid (Abramov 2002: 98). See on ka loomulik, sest tegelikult olid filoloogid ka esimesed, kes küllaltki palju rääkisid ersa ja mokša keelte olukorrast. Näiteks tehti seda eelpool nimetatud Makar Jevsejevi 120 sünniaastapäevale pühendatud konverentsil 1989 aasta alguses. Teiseks on vajalik ära märkida, et esimese organisatsiooni asutajateks olid ersad, nii nagu ka kõigi hilisemate organisatsioonide asutajad on valdavalt ersad. Seda on tähtis teada, et mõista mordva rahvusliikumise lõhenemist 1993 aastal.

Velmema tegutses lühikest aega, tal puudus põhikiri, kuid tal oli olemas programm, mis lubab meil aru saada selle organisatsiooni eesmärkidest ja ülesannetest. Kõigepealt rõhuatakse programmis, et keskus, mis ühendab mõttekaaslasi viib ellu NLKP ideid ühiskonna demokratiseerimisel. Samuti, et partei organid võivad igati mõjutada keskuse otsuseid (Abramov 2002: 138). Ülesannetest on huvitavamad, et ersa, mokša ja vene keel võiksid olla riiklikud keeled, et neid keeli saaks kõikjal näit. teaduses kasutada ; tuleb tihendada

kultuurilisi, majanduslikke ja poliitilisi sidemeid Volga- ja Uuraliäärsete oblastite ja vabariikidega; Vene NFSV ja Mordva ANSV tegeleksid mordva diasporaa säilitamisega võimaldades kultuurautonoomiat; tuleb luua rahvuslikke külanõukogusid, rajooninõukogusid, asutada mordva kultuurautonoomiaid ja kaasamaalaste ühendusi (Abramov 2002: 140)

Velmema pinnalt toimus lõhenemine, mõõdukad asutasid Ülevenemaalise mordva emakeele seltsi „Vaigel“ – „Hääl“ mille eesmärgid olid kultuur-hariduslikud. Põhiosas kuulusid sellesse organisatsiooni kõrgkoolide õppejõud, eelkõige keeleteadlased, aga ka näiteks kultuuriajakirjade toimetuste töötajad. Esimeheks valiti Dmitri Tsõgankin, kes on seltsi esimeheks tänini. Neil ei tekkinud ka mingeid probleeme registreerimisega 6.juunil 1989.a. ning võib öelda, et organisatsioon oli esimene registreeritud mordva rahvuslik organisatsioon. Põhikirja preambulas on kirjas, et Vaigel on asutatud Mordva Riikliku Ülikooli juures kui pedagoogika-, teadus-, info- ja organisatsioonikeskus. Selts ise on regioonide vaheline. Eesmärkide ja tegevussuundadena on ära toodud, et selts aitab kaasa mordva rahva arengule ja säilimisele ; samuti aitab kaasa emakeelte saamisele riiklikeks keelteks ; tuleb luua soome-ugri keskustega kindlad sidemed (Abramov 2002: 143-144). Organisatsioon ei kujunenud suurearvuliseks, liikmeid 60-80. Põhiliselt piirdus tegevus erinevate loengute, seminaride ja konverentside korraldamisega laiadele rahvahulkadele. Püüti ka toimida hästi tasakaalukalt, ei korraldatud miitinguid ega muid teravaid väljaastumisi. Organisatsioon juhttuumikus olid juhtivad Mordva ANSV keeleteadlased, seega organisatsioonil oli kaalu, et kokku kutsutaks I mordva rahva kongress (Abramov 2002: 99). Päris nõus ei saa olla Heno Sarve ja Juune Holvanduse seisukohaga, et oma poliitilistes programmides on „Vaigel“ väga ettevaatlik, sarnanedes mitmeti kõikuva ja oma kõikumist alalhoidlikkusega põhjendava Rahvarindega Eestis (Sarv ; Holvandus 1992). Lihtsalt Vaigelil puudus poliitiline programm ja tema ettevaatlikkus tulenes põhikirjast.

2.3.,,Mastorava“ – „Maaema“

Radikaalsem tiib Velmemast asutas „Ersa-mokša ühiskondliku liikumise „Mastorava“ – „Maaema“. See pidi sündima juba üsna Velmema loomise ajal, sest 15.04.1989 on säilinud dokument „Kultuur-haridusliku seltsi „Mastorava“ peamised tegevussuunad“, („Erzan Mastor“ 16.03.1999) Organisatsioon kujuneb kiiresti väga laiapõhjaliseks, haarates väga erinevaid ühiskonna kihte. Üheks olulisemaks juhtfiguuriks ja sisuliselt organisatsiooni loojaks kujunes keeleteadlane Dmitri Nadkin (1935-1992). Siin võib taas rääkida erinevustest Mari ja Mordva rahvusliikumistes, sest maridel selge konsolideeriv rahvusliider puudus.

Ehkki ka Mastoravas kujuneb kiiresti välja kaks erinevat tiiba, ei toimu liikumise lõhenemist, erinevalt Mari Ušemist, kus lõhenemine toimus sisuliselt poole aasta jooksul.

Mastorava mõõdukas tiib esindas neid inimesi, kes arvasid, et piisab kultuur-hariduslikust vormist ja poliitilised küsimused tuleb lahendada riigorganite kaudu. Seda põhjendasid nad sellega, et mordva rahva rahvusteadvus on madal, samuti pole piisavalt poliitilist autoriteeti. Teine tiib esindas neid, kes nõudsid, et Mastorava vormistas ennast kui poliitiline organisatsioon, kuid ei ütleks lahti ka kultuurilis-poliitilistest nõuetest. Esiplaanile tõtsid nad demonstratsioonid, miitingute ja teiste radikaalsete võitlusvormide korraldamise. (Abramov 2010: 130)

Nagu Mari Ušemigi puhul tuleb tunnistada, et algselt orienteerus Mastorava koostööle NLKP-ga. Erinevalt aga Mari vanariigist korraldas Mordva Kommunistliku partei oblastikomitee ajakirjanduses Mastorava diskrediteerimise kampaania, kus organisatsiooni liikmeid kujutati natsionalistidena.

Näiteks võimude selline reageerimine oli tingitud tsiviilühiskonnas täiesti mõistetavatest nõudmistest. “ Näiteks mordva (ersa ja mokša) keel võib olla üheks riigikeeleks, ametnikud, kes töötavad piirkonnas, kus ersa ja mokša elanikkond ülekaalus, peavad oskama ühte neist keeltest, haridusminister peab huvituma vabariigi ajaloo, kultuurist ja oskama keelt, mille on korraldatud õppetöö (Abramov 2010: 131)“

Raissa Kemaikina meenutab „Väga raske oli registreerida seltsi. Kannatasime välja meeletu vastukampaania, mis oli korraldatud venekeelsete ajalehtede poolt, kus sõnad natsionalist ja ekstremist olid kõige kergemad. Parteiorganid takistasid asutava konverentsi korraldamist (Bokin : 1993)“ Ühiskondliku liikumise „Mastorava“ asutav kogu 25. oktoobril 1989 toimus äärmiselt keerumates tingimustes „, Psühholoogiline sõda oli suunatud organisatsiooni liidrite vastu. See toimus erinevates vormides: usalduslikes vestlustes partei oblastikomitees, töötakistustes Ülemnõukogus, telefonikõnede kuulamises eriteenistuste poolt, jultunud solvangutes tänavatel, öistes ähvardustes telefoni teel“ (Abramov 2010: 131). Asutav kogu võttis vast programmi ja põhikirja. Põhikirja järgi oli tegemist „Ersa-mokša ühiskondliku liikumisega „Mastorava“.

17. detsembril kavandas Mastorava korraldada Ametiühingute majas korraldada konverentsi, et tutvustada valitsusele ja üldsusele oma seisukohti. Paraku tuli parteiorganitelt keeld ning ametiühingud ei lubanud oma majas konverentsi korraldada. Sellepeale otsustasid rajoonidest aga ka naaberblastitest juba kohale saabunud külalised, et korraldavad konverentsi NLKP oblastikomitees. Kartes skandaali ja rahutusi lubati konverents lõpuks korraldada kinosaa-
lis

„Palee“ Konverentsist võttis osa ka „Demokraatlik Venemaa“ esindaja (Abramov 2010: 132). Seda tuleb lugeda esimeseks poliitiliseks aktiks (Abramov : samas). 1990 aasta alguses jätkus organisatsiooni politiseerumine, korraldati miitinguid ja protesteeriti kommunistliku partei vastu. Tehti seda liidus vene demokraatidega. Mastorava püüdis demokraatidega teha igati koostööd, kuid need suhtusid sellele äärmiselt vaoshoitult (Jurtšenkov, käsikiri autori valduses)

Samas oli selge, et kaua enam võimud Mastoravat eirata ei saa, sest oli karta organisatsiooni radikaliseerumist. Teisest küljest oli Mastorava läinud ka taganemiste teele ja partei survele olid nii programmist kui põhikirjast kadunud kõik sätted, mis viitaksid Mastoravale kui poliitilisele organisatsioonile (Abramov 2010: 132). Mastorava registreeriti 28.aprillil 1990 nimetusega „Mordva kultuur-hariduslik selts „Mastorava“.

Paraku oli tegemist ikkagi seltsiga, kes kuidagi ei saanud pretendeerida laiemale toetuspinnale. Mastorava ideestik vajab tunduvalt laiemat tutvustamist, ka juhtorganite koosseis laiendamist. Sai selgeks vajadus kutsuda kokku I Mordva kultuur-haridusliku seltsi „Mastorava“ kongress. Seda ei oleks saanud kokku kutsuda ilma parteiorganite toetuseta. Võimalik, et nagu Marimaalgi püüdis Mordvamaa parteinomenklatuur rahvuslikku liikumist oma huvides ära kasutada. I Mastorava kongress toimus 3.-5. augustini 1990. Huvi kongressi vastu oli väga suur, erinevalt Mari Ušemist polnud aga tegemist pikaaegse ettevalmistustööga parteiorganite kontrolli all.

Ajaloolane Vladimir Abramov on kirjutanud: „Ametiühingute maja suur 1200 kohaline saal oli rahvast pilgeni täis. Järgnevatel päevadel võttis kongressi tööst osa 700 inimest“ (Abramov 2002: 103). Kongress võttis vastu põhikirja ja programmi. Valiti 26 liikmeline juhatus, kuhu lisaks loomungulise kuulusid ka võimuorganite esindajad, näiteks hilisem vabariigi president Nikolai Birjukov oli Ülemnõukogu presiidiumi aseesimees. Juhatusse aga kuulusid nii haridus- kui kultuuriminister.

Nii nagu Mari Ušemi kongressil osalesid Mastorava kongressil eestlased. Nendeks olid seto folklooriansamblid „Hellero“ ja „Leelo“, kokku 9 inimest. Ansamblid asusid üles kohe konverentsi avatseremoonial. Eesti rahva tervituse ütles Heno Sarv (1955-2010) (Karja:1990). Kongressi emotsionaalsemat võib aimata leelotaja Sirje Siruli muljetest. „Selts või ühendus „Mastorava“ on midagi sellist nagu meil muinsuskaitse selts, aga viimasel ajal tegelevad nad kõvasti poliitikaga, nii, et hakkab justkui rahvarindeks muutuma. Võib-olla kasvab koguni parteiks, igatahes praegu seal mingit teist poliitilist jõudu pole, mis mordvalaste huvisid nii

järjepidevalt kaitseks. Pikki ja emotsionaalselt ägedaid ettekandeid me ei saanud palju kuulata, aga kõvasti hakkas kõrvu nõukogude vastane toon (Karja: 1990)“

Siiski on ajaloolased hinnanud, et üldiselt domineeris kulturooloogiline suunitlus. „Just kultuuris nägi suurem osa delegaatidest väljapääsu tekkinud olukorrast (Jutšenkov)“

Kongressi põhilisteks korraldajateks olid rahvuslikumalt meelestatud ersad, kes tegid ka ettepaneku, et „Mastorava“ võiks olla ersade organisatsioon, sest nemad olid „Mastorava“ asutajad. Neid aga ei kuulatud. (Erzjan Mastor 07.08.2009). Vähe sellest, neid ka ei valitud „Mastorava“ juhatusse. Võib öelda, et sellega olid rahvusliikumise algatajad jäetud kõrvale, mis lõi eelduse eraldi ersa rahvuslike organisatsioonide asutamiseks hiljem.

Hiljem aga kui Mastorava töö tõepoolest lakkas süüdistasidki ersa liikumise aktivistid, et organisatsiooni lagunemine poleks toimunud kui neid oleks kuulatud (Erzjan Mastor 7.08.2009). Siiski peab mainima, et organisatsioon ilmselt oleks edasi tegutsenud, kui ei oleks olnud kahe järjestikuse organisatsiooni esimehe Dmitri Nadkin 1992 aastal ja Nikolai Tšinjajev 1995 aastal surma. Samas aga ilmselt oleks organisatsiooni tegevus jäänud sama marginaalseks kui Mari Ušemi oma 1990-ndate lõpus. Võimalik, et suuremateks nägelusteks läks kohe peale kongressi, millele lisas hoogu liidri Dmitri Nadkini ootamatu surm 1992.a. juulis. Igatahes juulis Saranskis külastanud Heno Sarv ja Juune Holvandus kirjutavad: „„Mastorawast“ on sündimas uusi liikumisi ning ta ise vaibunud seltskondlikes nägelustes väikese tsunfti eraasjaks (Sarv; Holvandus 1992)

Seega tuleb tõdeda, et Mordva kongressi ettevalmistamine ja korraldamine 14.-15. märts 1992 saigi organisatsioonile saatuslikuks. Seda seisukohta jagab ka ersalaste rahvuslik häälkandja „Erzjan Mastor“ (07.08. 2009) Ajaloolane Vladimir Abramov on aga nimetanud kongressi läbiviimist Mastorava jaoks kõrgeimaks saavutuseks poliitikas (Abramov 2004: 8). Tegelikult tuleks aga ilmselt Mastorava kõrgeimateks poliitilisteks saavutusteks lugeda Mordva Vabariigi valituse juures asuva rahvuspoliitika komitee asutamist, samuti juunis 1992 Mordva MSV Ülemnõukogu poolt vastu võetud seadust „Mordva NSV keeltest“ (Erzjan Mastor 07.08.2009; Jurtšenkov). Tõsi viimast siiski ei kinnitatud.

Mastorava kongress võttis vastu rida dokumente: resolutsiooni, põhikirja ja programmi. Teesid esitas mordva rahvusliikumise tunnustatud liider Dmitri Nadkin.

2.4.Mastorava kongressi dokumentatsioon, Mastorava ja Mari Ušemi võrdlus.

Eelkõige toon välja nende sarnaste aga samas erinevate organisatsioonide dokumentatsioonides sisalduvad erinevused. Kui nüüd võrrelda neid kahte organisatsiooni,

mille asutavad kongressid toimuvad peaaegu samal ajal siis tähtsaimaks dokumendiks on põhikiri. Erinevalt Mari Ušemi põhikirjast on Mastorava selts, täpsemalt kultuur-hariduslik selts. Põhikirja pealdises oli kirjutatud, et „Oma ideoloogiliseks aluseks loeb selts NLKP XXVII kongressi ja XIX üleliidulise parteikonverentsi otsuseid. Samuti NLKP keskkomitee otsuseid rahvusküsimuses (Abramov 2002 : 165).

Marid jälle ütlevad konkreetselt, et „Mari Ušem kujutab demokraatlikku ühiskondlikku liikumist (organisatsiooni), mis seisab sotsiaalse õigluse, rahvussuhete harmoniseerimise ja inimõiguste vääramatu järgimise eest, sõltumata tema rahvuslikust, sotsiaalsest ja usulisest kuulumisest, /../ (Martjanov 2010: 64).

Ka pole Mastorava põhikiri nii põhjalikult lahti kirjutatud. Näiteks puuduvad Mastorava põhikirjas organisatsiooni eesmärgid ja ülesanded. Need on väljendatud punktis 2, mis puudutab Mastorava tegevuse põhilisi suundasid, millest esikohale on asetatud kultuur-hariduslik töö, teaduslikud uurimused, teaduslikud konverentsid, kirjastamistegevus, erinevate filiaalide moodustamine, koosöö kõikide organisatsioonidega, kelle tegevus pole vastuolus Mastorava programmiga, samuti koostöö partei- ja riigivõimuga.

Seega „Mastorava“ erinevused võrreldes Mari Ušemiga suured, nende põhikirja kirjutati keele ja kultuuri taassünnist, poliitilise kultuuri tõstmisest, maride kultuur-etnilisest konsolideerimisest, mari keelele riigistaatuse andmisest, rahvuskadri formeerimisest tehnilise intelligentsi seas jne.

Mastorava põhikirjas puudub ka punkt organisatsiooni tegevuse meetoditest. Marid on näiteks põhikirja kirjutanud, et organisatsioon seisab selle eest , et tema liikmetel oleks võimalus aktiivselt osaleda ühiskonna elus. Mastorava põhikirja pole sellist sõnagi nagu poliitika.

Võrreldes Mastoravaga on Mari Ušemi põhikirjas palju täpsemalt lahti kirjutatud struktuur ja organisatsiooni juhtimine. Samuti kuidas valitakse delegaadid ja kuidas toimub juhtorganite valimine. Erinevalt Mari Usemist, mida põhikirja järgi pole võimalik likvideerida on Mastorava puhul kirja pandud, et tema tegevuse saab lõpetada üleliiduline foorum, mis on Mastorava kõrgeim organ.

Seega on põhikirjade järgi erinevused väga suured, mis ilmselt tulenevad sellest, et augustis võttis Mastorava kongress põhikirja, mis oli kinnitatud 25. oktoobril 1989. Ühtlasi aga annab see tunnistust asjaolust, et lähedaste rahvaste organisatsioonid omavahel koostööd ei teinud.

See põhikiri jääbki viimaseks Mastorava põhikirjaks, Mari Ušem aga kinnitab 1992 aasta II kongressil uue põhikirja, mis pea kahe aasta jooksul konkretiseerub oluliselt ja arvestab igati ühiskonnas toimunud muudatusi.

Teiseks oluliseks dokumendiks oli programm, mida marid 1990 aasta kevadel vastu võtta ei suutnudki. Küll aga tegid seda mordvalased. Kuna aga arutelu oli väga tõsine siis otsustati kinnitada 1989 aastal Mastorava asutamiskoosolekul kinnitatud programm ja arvestada I Mastorava kongressil tehtud ettepanekuid ja märkusi (Abramov 2002: 171)

Mastorava programmi Mari Ušemi programmi või platvormiga võrrelda on väga raske, sest maride dokumendid jäidki paberile. Siiski võib öelda, et ta on märksa sarnasem Mari Ušemi mõõduka platvormiga. Erinevalt aga maridest puudus programmis igasugune viide ajaloolisele ebaõiglusele ja sellele, mis halba on eelnevalt juhtunud. Taas aga rõhutatakse programmi lähtumist NLKP kongresside ja konverentside otsustest.

Programmis määratakse ülesanded, mis kutsuvad üles aktiveerima Mordva ANSV elanikkonda ja ersa-mokša diasporaad, et lahendada perestroika ülesandeid; tuleb suurendada vabariigi õigus; arendada kakskeelsust ja kinnitada ersa-mokša keeltele riigikeele staatus; arendada koostööd Volga- ja Uurali äärsete vabariikidega, naing aidata mordva rahvuslike rajoonide ja külanõukogude tekkele, saavutada, et Mordva ANSV valitsus võtaks hoolt kanda mordva diasporaa eest ja asutada Moskvasse mordva kultuurikeskus, Saranski rahvaste sõpruse maja; peatada soovimatud tendentsid mordva ja vene keelte arengus; saavutada rahvusteatri aktiivne toimimine ersa ja mokša keeltes; tagada kultuuritraditsioonide järjepidevus; normaliseerida demograafilisi protsesse; süvendada austust töö vastu ja mõista hukka joomarlus; stimuleerida vabariigi rahvaste intellektuaalset potentsiaali; parandada vabariigi majandust; sulgeda loodust kahjustavad ettevõtted; olla vastu teistest vabariikidest vangide saatmisele Mordva ANSV –sse (Abramov 2002: 168–170)

Vaadates neid ja võrreldes Mari Ušemi platvormi aga eriti programmi projekti siis tuleb tõdeda, erinevused on väga suured. Näiteks on Mari Ušemi programmi projektis ligi kaks lehekülge teksti pealkirjaga „Rahvusliku riikluse arengust“. Selles on küll sarnaseid momente Mastoravaga, näiteks rahvuslike rajoonide ja külanõukogude asutamisest, rahvaste sõpruse majast. Kuid näiteks soovib Mari Ušem tingimuste loomist oma keeleliste ja kultuuriliste õiguste kaitseks, et Mari Ülemnõukogu juures tegutseva rahvaste komisjoni koosseisu kuuluks vabariigi põlisrahvad, Mari Ušemil olek pidev esindatus Vabariigi Ülemnõukogus (Ustav i programma 1990: 12-13).

Märksa radikaalsem aga on Mastorava kongressil vastuvõetud resolutsioon, mida maride poolt vastuvõetavate dokumentide seas pole, küll aga olid deklaratsioonid. Resolutsioon on ülimalt kriitiline ja julge, nii öeldakse näiteks välja „Mastorava liikumine tekkis kui

positiivsete perestroikaprotsesside seaduspärane tulemus. Riiklik-parteiline aparaat takistas igati tema asutamist ja registreerimist“(Abramov 2002: 162)

Resolutsiooni kirjutati, et rahva taassünniks on Mastorava tegevuses on esmajärjekorras vajalik Mordva ANSV ümber nimetamine Ersä-Mokša ANSV-ks; ersade ja mokade enesemääratlemine väljapoole vabariiki jäädavatel territooriumitel; taastada Mordva ANSV esindatus Vene NFSV valitsuse juures; sõlmida otsesidemed Soome ja Ungariga; luua Saranskisse Eesti, Soome, Ungari aga ka teiste soome-ugri riikide esindused; üldrahvaliku referendumi teel lahendada küsimus mordva rahvuse nime muutmiseks ersadeks ja mokšadeks; Mastorava poolt esitavate ideede elluviimiseks tuleb luua Mordva ANSV võimuorganite juurde vastavad sektorid; Riikliku ülikooli juurde luua fennougristika ja rahvuskultuuri kateedrid; edutada ersa ja mokša rahvusest kandidaate juhtivatele kohtadele; muuta ajalehtede sisu arvestamiseks ka diasporaa huve ja lõpetada ersade ja mokšade vastane kampaania ning rahvuste vahelise vaenutegevuse õhutamine ajalehes „Sovetskaja Mordovia“; vabariigis kindlustada kakskeelsus; anda tagasi rahva õigused GULAG-i territooriumitele; kongress tervitab Venemaa rahvaste püüdlusi taassünnile ja suveräänsusele; kongress toetab 12.detsembri nimetamist ülemaailmseks soome-ugri rahvaste pidupäevaks; kuulutab I Üleliidulise Mastorava kongressi avapäeva ersade ja mokšade rahvusliku taassünnipäevaks. Kongress pöördub Mordva ANSV Ülemnõukogu poole nõudmisega anda ersa ja mokša keeltele riigikeele staatus ja korraldada 1991. aastal ersade ja mokšade üleliiduline rahvaloendus (Abramov 2002: 163-164).

Resolutsioon kinnitas Mastorava peamiseks tegevussuunaks ersa ja mokša rahva arengu ja säilitamise.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et võrreldes Mari Ušemiga osutusid nii Mastorava põhikiri kui ka programm äärmiselt nõrkadeks, nii seisukohtade poolest kui ka kogu tegevuse ülesehituse poolest. Võimalik, et siin võib näha Eesti ja eestlaste selget eeskujut ja mõju väga eeskujuliku dokumentatsiooni koostamisele.

Samas jällegi Mastorava resolutsioonis on esitatud üllatavalt rahvuslikke nõudmisi. Ka maridel oli soome-ugri koostöö suhtes ettepanekuid, eelkõige küll kõrghariduse ja ülikoolide valdkonnas. Soovi otsesidemeid sõlmida Soome ja Ungariga või avada Saranskis nende riikide esindusi aga Mari Usemi dokumentatsioonis juttu pole.

2.5. I ülevenemaaline mordva rahva kongress

Suur samm organisatsiooni politiseerumise poole astuti seoses diskussiooniga vabariigi suveräänsusest. Nagu Mari Ušemgi esitati oma seadusprojekt „Deklaratsioon vabariigi suveräänsusest“, mille põhiliseks ideeks oli garanteerida mordva rahva prioriteet seadusandluses. „Näiteks p.1 „Mokša ja Ersa Nõukogude Vabariik – on suveräänne riik, mis on loodud ersa-mokša rahva enesemääramisõiguse täideviimiseks, /.../“ (Jurtšenkov). Lisaks veel punktid, et ersa ja mokša keeled oleks riiklikud, väljaspool vabariiki elavatel ersalastel oleks Mordva NSV kodakondsus jne. (Samas)

Paraku võitluses ersade ja mokade huvisid arvestava suveräänsusdeklaratsiooni eest sai Mastorava lüüa, sest vanameelne ülemnõukogu organisatsiooni ettepanekutega ei arvestanud. 11. oktoobril 1990 võeti suveräänsusdeklaratsioon vastu ja kuulutati välja Mordva Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Peale seda Mastorava pea kogu aasta vältel poliitilisi küsimusi ei tõstatanud. Taas hakkab organisatsioon poliitiliselt aktiveeruma seoses 1991 aasta novembris alanud presidendivalimiste kampaaniaga (Jurtšenkov)

16. oktoobril 1990 oli Mordva ANSV Ülemnõukogu presiidiumi esimeheks valitud ersalane Nikolai Birjukov, kes oli ka Mastorava juhatuse liige (http://www.kominarod.ru/gazeta/papers/paper_1540.tml (päring 03.01.2008)).¹

Birjukov kasutas oma positsiooni, et tõrjuda endist parteinomenklatuuri. Samuti vastandas ta erinevaid poliitilisi jõudusid. Peale augustiputši läbikukkumist, mille suhtes vabariigi juhtkond valis äraootava seisukoha, otsustas Birjukov korraldada 1991.a. 14. detsembril presidendivalimised. Ta tegi panuse rahvuslikele jõududele, eelkõige ühendusele Mastorava (<http://www.nns.ru/regiony/mordov8.html> (päring 21.07.2000)).²

Paraku juhtus nii nagu Marimaalgi, rahvuslike jõudude kandidaat sai küll viimasesse vooru, kuid kaotas Vassili Gusljannikovile, kes oli vene rahvusest tehnilise intelligentsi esindaja ja keda toetasid demokraadid.

See tähendas Mastoravale juba teist poliitilist kaotust. Teravnesid suhted uue võimu ja Mastorava vahel. President Gusljannikov andis kohtusse seltsi esimehe ja aktiviste ei tea mille eest kutsuti uurijate juurde ülekuulamistele (Bokin: 1993).

Sarnaselt Marimaaga, muutus ka otsustavalt võimule tulnud demokraatide suhe Mastoravasse. Ajakirjanduses algas Mastorava diskrediteerimine. Süüdistati nagu Mastorava sooviks venelasi välja ajada, eralduda Venemaast, luua oma sõjaväeüksusi (Abramov 2010: 131). Samuti astusid demokraadid selle vastu, et vastu võetaks keeleseadus, mis kinnitaks ersa ja

mokša keeled riigi keelteks. Keeleseadust toetas hoopis ülemnõukogu, kus domineerisid kommunistid (Abramov 2002: 108)

Selles olukorras aga hakkasid muutuma Gusljannikovi vaated rahvuspoliitika valdkonnas ja ta otsustas toetada I Ülevenemaalise mordva rahva kongressi korraldamist. Võimalik, et see tulenes sellest, et tema positsioon ei olnud kuigivõrd tugev, sest Ülemnõukogu esimeheks oli jäänud Birjukov.

I Ülevenemaaline mordva rahva kongress toimub Saranskis 14. – 15. märts 1992. Kohale oli 649-st delegaadist 628.

---

¹ Link ei toimi, minu valduses on väljatrükk

² Link ei toimi minu valduses on väljatrükk

Kongressil valiti 81 liikmeline Mordva rahva taassünni nõukogu, kes omakorda valis 17 liikmelise täitevkomitee. Täitevkomitee valis kaks aseesimeest ersalase, ajaloolase Ivan Jefimovi ja mokšalase, kirjandusajakirja „Mokša“ peatoimetja Grigori Pinjasovi, kes olid enne olnud Mastorava aseesimehed. Kongressist võttis osa kogu vabariigi juhtkond, lisaks tervitasid eestlased, soomlased ja ungarlased. Eesti poolse tervituskõne pidas Tartu Ülikooli keeleteadlane Eduard Vääri. Kongress võttis vastu mitmed väga tähtsad dokumendid: kongressi reglamendi, mis määras kongressi staatuse; deklaratsiooni, milles kirjas olulisemad nõudmised; otsuse, mis puudutas mordva rahva konstitutsioonilisi õigusi; resolutsiooni, mis pani ette luua Mordva rahva riiklik komitee ministeeriumi õigustes; lisaks mitu resolutsiooni, mille seas ka resolutsioonastumisest Esindamata Rahvaste Organisatsiooni liikmeks (Abramov 2002: 107)

2.6 I Ülevenemaalise mordva rahva kongressi dokumentatsiooni võrdlus Mari rahva III kongressi dokumentatsiooniga

Muidugi on kongresside vahel nii erinevusi kui sarnasusi. Kõigepealt olid erinevused juba küllaltki suured delegaatide arvu osas. Samuti erinevus, et Mari kongressi tööst ei võtnud osa ega tervitanud opositsioonilise Mari Vabariigi ülemnõukogu esimees, venelane Juri Minakov. Samas võttis aktiivselt kongressist osa Mari Vabariigi mari rahvusest president Zotin, Mordva NSV venelasest president Gusljannikov oli kohal vaid esimese päeva. Kuna teda kritiseeriti palju siis ta teisel päeval kongressi tööst osa ei võtnud (Abramov 2002: 106). Samas jällegi oli kongressil väga aktiivne ersalasest Mordva NSV ülemnõukogu esimees Birjukov. Tuleb

tõdeda, et rahvuslikul kuuluvusel 1990-ndate alguses toimud organiseerumises oli oma tähendus. Ehkki oli ka vastupidiseid näiteid.

Kui nüüd võrrelda dokumentatsiooni siis kõige esimeseks dokumendiks oli kongresside staatuse määramine, marid määrasid selle deklaratsiooniga ja konkretiseerisid kogu kongressi töö, s.t. valimiskorra, kokkukutsumise, esindusorganid, nende hääletamise jne eraldi resolutsiooniga. Mõlemad kongressid kuulutasid end oma rahva kõrgeimaks esindusorganiks. Marid pidasid aga vajalikuks, et selle kinnitaks Venemaa Ülemnõukogu.

Erinevalt mordvalastest aga määratlesid marid tunduvalt täpsemalt ära, missugused on ühe või teise kongressi organi kompetents, samuti hääletamise kord. Näiteks kongress valib oma nõukogu Mer Kangaši salajasel hääletamisel. Või Mer Kangaš määrab presiidiumi ja sekretariaadi struktuuri ja palgad, valib kongressi fondi direktori, kinnitab mari üldrahvaliku kesklehe toimetaja jne. (Materjalõ 1993: 41) . Samuti on väga selgelt määratletud organisatsiooni juhtimine, samuti juhtorganite arvulisus. Lisaks võttis Mari rahva III kongress vastu eraldi kongressi reglemendi, kus näiteks kirjas delegaatide ja nõukogu liikmete valimise kord, sekretariaadi, presiidiumi ja kongressi läbiviimise kord, vastuvõetava dokumentatsiooni käsitlemise kord. Seega tuleb tunnistada Mari rahva III kongressi ettevalmistava toimkonna tõsist tegevust, et organisatsioonist kujuneks tõsine partner valitsevale ülemnõukogule. Lisaks võttis Mari rahva III kongress vastu suure hulga resolutsioone, näiteks keelest, konstitutsiooni kontseptsioonist, migratsioonist, looduslikust olukorrast, majanduse arengust, kodakondsusest, kaadripoliitikast. Sellist dokumentatsiooni I Ülevenemaaline mordva rahva kongress vastu ei võtnud pole. Osaliselt maride poolt vastuvõetud dokumendid leiavad kajastamist I Ülevenemaalise mordva rahva kongressi deklaratsioonis. Näiteks, et ersa ja mokša keeled oleks riigikeeled või, et arvestataks kaadripoliitikas ersa ja mokša rahvaga. Samas on need üleüldised ja ei täpsustu. Äärmiselt nõrgalt on kajastatud majandus-ja loodusküsimused. Teataval määral on mordva kongress käsitlenud konstitutsioonilisi küsimusi oma otsuses, mordva rahva õiguste konstitutsioonilisest garantiist Mordva NSV tulevases konstitutsioonis. Tõsi selles on kirjutatud, et tulevikus peaks olema kahe kojaline professionaalne parlament, millest ühte kuuluksid eradest ja mokšadest saadikud (Abramov : 202). Sama nõue oli ka maridel, ainult marid taas määratlevad ka ära, et kui suur peaks olema ülemnõukogu ja, et mõlemad kojad peavad olema otsustes võrdsed.

Seega kokkuvõtvalt pean tunnistama, et dokumentatsioonis on väga suured erinevused. Mordvalaste puhul jäi puudu konkreetisusest. Maridel olid peaaegu kõik nõudmised läbi töötatud ja välja öeldud, mida peab tegema ja kes teeb. Pea ainuke konkreetne dokument

mordvalastel oli resolutsioon Mordva rahva riiklikust komiteest, mis oli väga põhjalikult läbi töötatud, määratletud aeg, vastutajad, tegevus ja ülesanded.

Koguni esitati nõue komitee palgad määratleda ülemnõukogu ja valitsuse otsusega. Töötajate arvuks määrati 31 inimest ja kahe kuu jooksul töötada justiitsministeeriumil välja komitee põhumäärus (Abramov 2002: 204-205). Selles organisatsioonis nähti jõudu, mis lahendaks mordva rahvaste rahvusprobleemid. Ka marid pidasid vajalikuks vastava organisatsiooni moodustamist.

Sarnasuse poole pealt pean aga märkima, et mõlemad kongressid võtsid vastu resolutsioonid, mis puudutasid astumist Esindamata Rahvaste Organisatsiooni liikmeks. Samuti oli teatavaks sarnasuseks, et mõlemad võtsid vastu deklaratsioonid. Mordva kongress lihtsalt deklaratsiooni, kus kirjas erinevad rahvuslikud nõudmised. Marid aga võtsid vastu deklaratsiooni „Mari rahva rahvuslikust taassünnist“, kus toodud välja rahvuslikud murekohad.

Kokkuvõttes võib öelda, et vaatamata sellele, et mari ja mordva kongresside vahele jäi vaid ½ aastat on dokumentatsioonis suur erinevus. Ilmselt oli I Mordva ülevenemaaline kongressi ettevalmistusaeg väga lühike, kahjuks töö autor ei oma informatsiooni, millal moodustati kongressi orgkomitee. Sellest ilmselt tulenebki Mordva kongressi dokumentatsiooni suhteline pinnapealsus. Teiseks tuleb tõdeda, et ühiskondlik-poliitiline kirjaoskus ja mõtteviisid arenesid 1992 aastal suure kiirusega, ühiskonnas toimusid kiired muutused

Kolmandaks marid oli korraldanud kevadel 1992 Mari Ušemi II kongressi, mis võttis vastu dokumendid, mis omakorda olid aluseks Mari rahva III kongressi dokumentidele. See oli nagu omamoodi vaheetapp. Mastorava II kongressi aga ei toimunudki.

Mari rahva III kongressi dokumentatsioon oli väga eeskujulik, mis tugevdas maride poliitilisi positsioone tulevikus. Kuna aga mordvalaste kongressi dokumentatsioon jäi puudulikuks siis hakkasid nende rahvuslikud positsioonid kogu vabariigis, samuti nende rahvuslikud organisatsioonid edaspidi nõrgenema. Toimus Mastorava lõhenemine, millest 1993 aastal eraldusid ersa rahvuslased, moodustades oma organisatsiooni A.Rjabovi nimelise Ersa keele päästmise fondi. II Ülevenemaaline mordva rahva kongress aga toimub alles kolme aasta pärast 23.-24 märts 1995. aastal, millega rikutakse kongressi kodukorda, mis nägi ette kongressi korraldamist iga kahe aasta tagant.

KOKKUVÕTE

Maride ja mordvalaste rahvaste rahvuslikud organisatsioonid ja rahvuslik liikumine saab alguse aastail 1917-1918. Eelkõige toimub nende organiseerumine Baškortostanis ja Tatarstanis, kus nende organiseerumist mõjutavad baškiirid ja tatarlased. Nende liikumise keskseks kohaks saab Kaasan, kus 1917. aasta mais toimub I Volga-äärsete väikerahvaste esindajate kongress. Sellest innustust saanuna toimub kaks mari rahva kongressi ja asutatakse Mastorava.

1980-ndate aastate lõpu ja 1990-ndate algus oli väga huvitav ja pinev aeg, ühiskonnas toimusid hämmastavad muudatused. Osa NSV Liitu kuuluvaid rahvaid taastas riikliku iseseisvuse, põhiliselt need rahvad kelle oli oma nõukogude vabariik. Vene NFSV –sse kuuluvad rahvad aga käitusid erinevalt, osa turgi rahvaid (tšetšeenid enam, baškiirid ja tatarlased vähem) valisid iseseisvumise tee. Soome-ugri rahvad käitusid vaoshoitumalt, riikliku iseseisvuse mõtet ei öelnud neist välja üksi. Siiski peab tunnistama, et aastail 1989-1992 toimub nende rahvaste rahvuslike nõudmiste kiire evolutsioon. Samuti võetakse kasutusele järjepidevuse mõiste. Marid rõhutavadki 1992 aastal, et tegemist on Mari rahva III kongressiga, sest esimesed olid juba toimunud Birsksis ja Kaasanis. Võimalik, et selles on oma osa ka Eesti mõjudel. Rõhutasid ju ka eestlased, et nad taastavad riiklikku iseseisvust. Samas kahtlemata võimaldas ajaloolise järjepidevuse rõhutamine lisada rahvuslikele organisatsioonidele kaalukust ja ajaloolist mõõdet. Ka eestlaste maride ja mordvalaste rahvusliikumiste juures on väga suur. Selleski on ajalooline mõõde, sest mari kongressidest võtab osa Aleksander Põrk. Ta mitte ainult ei võta osa, vaid osaleb aktiivselt kongresside töös. Hiljem, 1990-ndate aastate alguses kordub eestlaste osalus uuesti, kuid sedapuhku märksa aktiivsemates vormides. Eestist levib arvukalt informatsiooni siinsete Rahvarinde, Eesti Kodanike kongressi, ERSP, Muinsuskaitse seltsi dokumentatsiooni ja tegevuse kohta. Kindlasti vajaks see teema lähemat uurimist. Eesti ja eestlaste olulisust rõhutavad ka seda perioodi uurivad Venemaa ajaloolased. Marid ja mordvalased leidsid just Eestist selle eeskuju, kelle poole oma rahvuslikes üritustes püüelda. Sellepärast olid eestlased kõigil nende rahvaste rahvuslikel suursündmustel väga oodatud. Samas ei maksa ka ära unustada, et moraalne ja nõu andev toetus ei olnud ainult ühesuunaline eestlastelt maridele ja mordvalastele. Ka need rahvad toetasid eestlasi. Olgu siin veel kord rõhutatud, maride poolt korraldatud Eesti iseseisvuse toetuseks 1000 allkirja kogumise kampaania, samuti Vene riigi Eesti riigi siseasjadesse sekkumist hukkamõistva resolutsioon, mis jäi vastu võtmata.

Mõistagi tekitas Eesti ja eestlaste teema pingeid nii Mordva kui Mari ANSV-s, sest eelkõige ie meeldinud see sealsete venelaste huve esindavatele organisatsioonidele. Neile ei meeldinud

üldse mari ja mordva rahvuslikud liikumised, samuti nende rahvaste organisatsioonid. Nende vabariikide ajakirjandus oli valdavalt täis diskrediteerivaid artikleid nende rahvaste suhtes. Põhilisteks süüdistusteks ikka natsionalism ja šovinism. Sotsioloogilised küsitlused näitasid vene keelse elanikkonna äärmist vastuseisu pea kõigile soome-ugri rahvaste rahvuslikele nõudmistele. Olgu siin näiteks keeleseadused nimetatud. Algselt püüdsid marid ja mordvalased teha koostööd Vene demokraatidega. Paraku sellest ei tulnud midagi välja, Boriss Jeltsini juhitud Venemaa demokraatidest said üsna kiiresti kõige suuremad soome-ugri rahvaste rahvusliikumiste vaenlased. 1992.a. teisest poolest on hoopis märgata venekeelsete kommunistide lähenemist soome-ugri rahvaste rahvuslikele organisatsioonidele.

Maride ja mordvalaste rahvuslikud organisatsioonid arenesid 1980-ndate aastate lõpust 1992 aastani äärmiselt kiiresti. Algselt toimus areng paljuski kommunistliku partei toetusel ja kontrolli all, eriti Mari ANSV-s, kus partei I sekretär oli mari. Mordva ANSV-s arenesid sündmused pisut teisiti, mis põhjustas mitmeid mordvalaste miitinguid ja pikette parteiorganite vastu. Siiski toimus sealgi lõpuks lähenemine. Rahvuslike organisatsioonide seisukohad muutusid samuti kiiresti, kuni aastani 1991 olid nad valdavalt kultuur-haridusliku suunitlusega. Rohkesti räägiti ajaloolisest ülekohtust, mis on viinud nende rahvaste keeled ja kultuurid väga raskesse olukorda. Esines palju sellist kommunistliku partei poolt initsieeritud naiivsust, et leninistide olid head aga vahepeal valitsesid pahad stalinistid. Sellest tulenevalt on rahvuslike organisatsioonide dokumentides palju viiteid, et juhindutakse ikka kommunistliku partei otsustest ja suunistest. Samuti on väga palju sotsiaalseid ettepanekuid ja nõudmisi. 1991 aastast hakkavad aga rahvuslike organisatsioonide nõudmised radikaliseeruma ja saavutavad oma kulminatsiooni 1992 aastal. Eriti suured muudatused toimuvad vahetult peale augustiputši läbikukkumist. Radikaalsete nõudmiste osas tuleks kahtlematult nimetada kahekojalise parlamendi nõuet, mis tulenes sellest, et mõlemas vabariigi ülemnõukogus oli põlisrahvas ebaproportsionaalselt vähe esindatud. Teiseks nõue, et vabariikide juhtkonnas peavad olema inimesed, kes oskavad põlisrahvaste keeli. Samuti kutsuti üle rakendama rahvuslikku koosseisu arvestavat kaadripoliitikat. Mari ANSV, hilisemas vabariigis jõuti palju radikaalsemate nõudmisteni. Näiteks nõuti migratsiooni ohjeldamist ja mari kodakondsuse kehtestamist. Loodushoiu resolutsioonis mari territooriumi vabastamist tuumarelvast, majanduse aga sõjaväeosad peavad aga maksma maksu Marimaal asumise eest. Dokumentatsioon ei arenenud mitte ainult selles suunas, et esitati aina radikaalsemaid nõudmisi. Dokumendid, programmid, resolutsioonid ja põhikirjad muutusid aina põhjalikumateks. Kui algselt pandi kirja, mida on rahvale vaja siis 1992 aasta Mari rahva

III kongressil juba märgiti ära, kes teeb, kuidas teeb ja millal teeb. Siiski peab mainima, et harva esitati rahva poolseid ettepanekuid nõudmise või käsu teel. Põhiliselt esitati oma soovid deklaratiivses vormis, mis võimaldaski vabariikide juhtkondadel hiljem öelda, et rahvuste nõudmised on deklaratiivsed ja soovituslikud. Seega pole vabariigi juhtkonnal kongressi ees mingeid kohustusi, nii juhtus see näiteks Mari vabariigis.

Rahvuslike organisatsioonidegi seas toimus muudatusi. Algselt toimus uute organisatsioonide asutamine, hiljem juba olemasolevate organisatsioonide lõhenemine, mõni organisatsioon kadus sootuks või jäi peale 1992 aastat varjusurma. Esimesed organisatsioonid olid keskused, seltsid ja ühendused. Näiteks maride „U V ii“ oli ühendus, mordvalaste „Vaigel“ aga selts, üsna kiiresti oma tegevuse lõpetanud „Velmema“ aga keskus. Tähtsaim mordvalaste organisatsioon oli organisatsiooni asutaval kogul kinnitatud kui ühiskondlik liikumine „Mastorava“, registreeriti aga kui kultuur-hariduslik selts. Maride organisatsioonide nimetused olid märksa paremini formuleeritud. Näiteks „Mari Ušem“ oli algselt ühiskondlik demokraatlik liikumine (organisatsioon), hiljem aga muutus organisatsiooniks. Kuna rahulolematust oli palju, siis ta lõhenes. Asutati „Kugeze Mlande“, mis oli esimene poliitiline organisatsioon, nimetusega ühiskondlik-poliitiline organisatsioon. Marid jõudsid hiljem ka oma rahvusliku parteini, mordvalastel oli see kavatsus, aga selleni ei jõutud. Mõlema rahva puhul tuleb mainida, et rahvuslikud organisatsioonid panid aluse rahva kongresside kokku kutsumisele. Erinevused on siin selles, Mastorava lõpetas varsti peale seda tegevuse, Mari Ušem küll ajapikku marginaliseerus, aga püsib tänaseni. Maride „U vii“ tegutseb ka praegu.

Võrreldes mordvalaste (ersad ja mokad) ja marid organisatsioone ja rahvusliikumisi siis tuleb tõdeda, et erinevused on väga suured. Võimalik, et kõik saab alguse aastatest 1917-1918, kui maridel õnnestub korraldada kaks kongressi ja mordvalased asutavad vaid seltsi. Marid saavad kiiresti territoriaalse autonoomia ning hakkavad kiiresti üles ehitama oma rahvuskeelset haridus- ja kultuurielu. Ka kuni 1937 aastani on võimal marid. 1980-ndate lõpp on samuti mõlema rahva jaoks erinev, maride arv on tõusuteel, mordvalaste oma aga pidevas languses. Esimesed mari organisatsioonid asutatakse samuti varem. Võimalik, et edaspidises maride ühiskondlik-poliitilise elu kiires arengus oli oma osa ka tihedamatel suhetel eestlastega. Akadeemik Paul Ariste mari rahvusest õpilasi – teaduste kandidaate ja doktoreid, on rohkem kui kõigi teiste Venemaal elavate soome-ugri rahvaste esindajaid kokku. Paljud neist õpilastest osalesid aktiivselt mari rahvuslikus liikumises. See asjaolu, lisaks Eestist saabuvad nõuanded oma põhikirjade, resolutsioonide ja määruste vormistamiseks, kongressi läbiviimiseks, võimaldas maridel oma organisatsioonide dokumente väga hästi ette

valmistada. Neis esitatud mõttedki on väga julged, eriti võrreldes mordvalaste dokumentatsiooniga. Lisaks ühendavale asjaolule, et nii Mastoravas kui Mari Ušemis olid mõõdukas ja radikaalne tiib, oli suureks erinevuseks rahvuslik lõhe kahe rahva vahel. Ersadele, kes olid mordva rahvuslike organisatsioonide algatajad, ei olnud vastuvõetav sõna mordva kasutamine, rahva mordvalasteks nimetamine. Nende meelest olid olemas ersa keel ja mokša keel, seega mingeid mordvalasi pole olemas. See viis lõpuks ersade lahkumisele Mastoravast ja nende oma rahvuslike organisatsioonide moodustamisele. Maridki jagunesid sisuliselt kaheks, mäe- ja niidumarideks, kuid selliseid vastuolusid polnud. President Zotin näiteks oli mäemari, tema asetäitja Jevgeni Epin samuti mäemari.

Kuna aga maride dokumentatsioon, nõudmised olid märksa paremini läbi töötatud, viis see mari rahvusliikumise kui mitte päris võimule, siis väga lähedale sellele. President oli mari, haridus-, kultuuri-, põllumajandus- ja majandusministrid olid marid. Riigisekretär ehk suuliselt välisminister mari. Peale 1993 aasta Mari Ülemnõukogu valimisi sai ülemnõukogu esimeheks samuti mari. Kiirelt võeti vastu uus konstitutsioon, kus niidu- ja mäemari keelele anti riigikeele staatus ning fikseeriti, et president peab oskama mari keelt.

Mordvalaste läks aga oluliselt halvemini. Mastorava tegevus peale I Mordva rahva kongressi siuliselt lakkab. Mingil määral keskendutakse kultuur-hariduslikule tööle ja korraldatakse paar konverentsi. Mastorava osakondi asutatakse mordva diasporaa seas vähe aga Mari Ušemil on oma organisatsioonid pea kõikjal, kus marid kompaktemalt elavad. Ersade rahvusliku aktiivi lahkumine nõrgestab ka I Mordva rahva kongressil valitud täitevkomiteed. Intrigeerimine võtab hoogu ka kongressil valitud 81 liikmelises taassünni nõukogus. Lisaprobleeme tekitab mordva rahva liidri Dmitri Nadkini salapärane surm Helsingis ja asjaolu, et taassünninõukogul on kaks esimeest, ersalane Jefimov ja mokšalane Pinjasov. Nemad aga omavahel läbi ei saa, sest maailmavaatelised erinevused suured ja Mordva rahva kongressi prestiiž kukub tuntavalt. Sellest tulenevalt jäid mordvalaste rahvuslikud positsioonid Mordva NSV-s jätkuvalt nõrgaks.

Kasutatud kirjandus

Publitseerimata allikad

Eesti Uurali Seltsi arhiiv

Isiklik arhiiv

Publitseeritud allikad

Abdulov 1992= Абдулов, Александр. Впереди у нас благодарная цель. *Молодежный курьер*, 28.10.

Abramov 2002 = Абрамов, Владимир Кузмич. *Мордвыны вчера и сегодня*. Саранск: Мордовское книжное издательство.

Abramov 2004 = Абрамов, Владимир Кузмич. *Мордовский народ от съезда к съезду*. Саранск.

Abramov 2007 = Абрамов, Владимир Кузмич. *Мордовское национальное движение*. Саранск.

Abramov 2010 = Абрамов, Владимир Кузмич. *Мордовское национальное движение. Издание 2-е, исправленное и дополненное*. Саранск.

Vokin 1993 = Бокин, Василий. Какому богу молишься, эрзя? – *Эрук*, 1.

Gumerov = Гумеров, Ф; Kasimov = Касимов, С 1997. Первая республика – *Памятники отечества*, 2: 102-104.

Erzjan = Эрзянь Мастор, 08.07.2009

Erzjan = Эрзянь Мастор, 16.03.1999

Ivanov, Ivan 1995. Mari-Eesti suhete ajaloost. – *Kultuur ja Elu*, 6: 69-73.

Jurtšenkov = Юрченков, Валерий Анатольевич. *Национальные общественно-политические организации Мордовии (90-е годы)*. Käsikiri autori valduses.

Karja, Stepan 1990. „Leelo“ laulis Saranski saalides. – *Edasi*, 19.08.

Krainov 1994 = Крайнов, Григорий Никандрович, Марийское национально-освободительное движение: этапы и особенности - Тафаев, Геннади Илич; Крайнов,

Григорий Никандрович . *Становление и развитие многопартийности в республиках Марий Эл и Чăваш ЕН*, Йошкар-Ола, Чебоксары: 15-29.

Krainov 1995 = Крайнов, Григорий Никандрович – *Политические партии и движения в Республике Марий Эл*. Йошкар-Ола

Kurs, Ott 1996. Marid ja Marimaa. – *Akadeemia*, 7: 1408-1424.

Mari 1990 = *Марий Чанг*. Платформа демократического движения «Марий ушем», 1, 20.02.

Mari 1991 = *Марий Чанг* Предложения демократического движения «Марий ушем»... , 1, 18.01.

Mari 1991 = *Марий Чанг* Обращение участников .... , 7, 10-20.05.

Mariiskaja = *Марийская Правда* 13.04.1990.

Marjanov 2006 = Мартъянов Вячеслав Николаевич; autoreferaat, <http://www.dissercat.com/content/vozhrozhdenie-i-razvitie-mariiskogo-natsionalnogo-dvizheniya-v-90-e-gody-xx-veka>.

Martjanov 2010 = Мартъянов Вячеслав Николаевич , Возрождение и развитие организации «Марий ушем» в конце 80-х и в 90-е годы XX века – *Марий ушем – марий куат, моо «Марий ушем»* : 24-50. Йошкар-Ола: Валентин Колумб лўмеш финн-угор калык-влакын историй да сылнымут тоштер.

Materjalõ 1993 = *Материалы третьего съезда народа мари*. Йошкар-Ола.

Molodoi 1991 = Молодой Коммунист, 10.10.1991.

Musaljov 2009 = Мусалев, Григорий Дмитриевич. «Мастораве 20!». – *Эрзянь Мастор*, 12.02.

Muzafarova ; Trišina 1992 = Музафарова Л. , Тришина А. Дружба и братство – наше богатство. *Марийская правда*, 13.10.

Obraštšenije 1999 = Обращение «Кугезе мланде к народу» - *Эрук 3, декабрь*.

Oni 2009 = Они погубили «Мастораву». - *Эрзянь Мастор*, 07.08.

Rorov 2002 = Попов Никандр Семенович. К истории возрождения марийских традиционных молений в конце XX века. *Этническая культура марийцев (традиции и современность)*, Йошкар-Ола: 92-120.

Rorov 2007= Попов, Никандр Семенович. О путях преобразования жизни марийского народа на современном этапе. *Башкортостан и Марий Эл: исторический опыт и перспективы сотрудничества II том*, Бирск – Йошкар-Ола: 179-188.

Popov, Nikandr 2014. Liikumise Mari Ušem taassünd 1990. aastatel – Soome-ugri sõlmed 2013: 44-50.

Prozes, Jaak 1990. Marimaa ärkab. – *Päevaleht*, 21.04.

Prozes, Jaak 1990 Marimaa rahvarinne läks pooleks – *Päevaleht*, 19.12.

Prozes, Jaak 1993 Mari Rahva III Kongress – *Pühapäevaleht*, 23.01.

Prozes, Jaak 2012 Mari rahvusorganisatsiooni nõudmised aastatel 1992 ja 2012 - Soome-ugri sõlmed 2013: 87-93.

Regionõ 2003 = *Регионы России - хроника и руководители -Том 8 -Республика Марий Эл, Чувашская Республика, Республика Башкортостан*. Slavic Research Center Hokaido University, Sapporo, Japan.

Saman 1989 = *Саман*, 2.

Sanukov, Ksenofont 1996. Maride vabadusliikumine – *Akadeemia*, 7: 1425-1447.

Sanukov 2000 = Сануков, Ксенофонт Никанорович. Марийцы: прошлое, настоящее, будущее. *Марийский мир*, Йошкар-Ола: 13-61.

Sanukov 2004 = Сануков, Ксенофонт Никанорович. *Путь в науку и в науке*. Уфа: А. А. Кондратьев.

Sanukov 2007 = Сануков, Ксенофонт Никанорович. Национальное движение и самосознание марийского народа в XX – начале XXI вв. *Башкортостан и Марий Эл: исторический опыт и перспективы сотрудничества II том*, Бирск – Йошкар-Ола: 189-209.

Sarv, Heano ; Holvandus Juune 1992. Soome-ugri ühendriikide loosungist.- *Esmaspäev*, 10.08.

Sjezdõ 2008 = *Съезды народа мари*. Йошкар-Ола.

Soglašenije 1992 = Соглашение о сотрудничестве между Марийской Советской Социалистической Республикой – Республикой Марий Эл и Эстонской Республикой - *Вестник правительства Республики Марий Эл*, 1: 84-88.

Štšeglov 1990, Щеглов Сергей. Нерпедсказуемый спектакль со счастливым концом. Молодой коммунист, 11.04.

Zetkina 2003 = Зеткина, Ирина Александровна, Мордовское культурно-просветительное общество (1917-1919 гг.) - *Мордовское национальное движение в XX веке*, Саранск: 72 – 74.

Taagepera, Rein 2000. *Soome-ugri rahvad Venemaa Föderatsioonis*. Ilmamaa.

Tšuzajev 2008 = Чузаев, Родион Иванович. *Марийское национальное движение в 1917-1918 годах*. Йошкар-Ола.

Ustav 1990 – *Устав и программа марийского народного объединения «Марий ушем» (проект)*. Йошкар-Ола.

U Vii 1989 =У вий – *объединение творческой молодёжи Йошкар-Ола 1990*. Йошкар-Ола.

http://www.kominarod.ru/gazeta/papers/paper_1540.tml (päring 03.01.2008). Ei tööta

<http://www.nns.ru/regiony/mordov8.html> (päring 21.07.2000). Ei tööta.

SUMMARY

NATIONAL ORGANIZATIONS OF THE MARI AND THE MORDVINS IN THE LATE 1980S AND EARLY 1990S

In my dissertation, I provide a thorough overview of Mari and Mordvin national organizations, as well as those organizations' formation in the 1980s and 1990s. I selected this topic because I participated directly in the foundation of the Mordvin, and especially the Mari national organizations. I focus at greater length on these organizations' goals and tasks, demonstrating how the bodies transformed over time. I endeavored to show how ethnic movements formed in a complex situation, how the Finno-Ugric national movements were treated by the local Communist Party and other organs of power, as well as how other organizations formed to defend the interests of the local Russian-language community. I indeed focus on the national movement in the late 20th century, but I also direct a great deal of attention to the Mari national movement in the years 1917–1918. The reason for this is the fact that Maris held historical continuity in high regard. Also emphasized in my dissertation are the importance and effect of Tatarstan and Kazan, particularly on the Mari national movement. The paper is limited to the year 1992, since the national movement of Finno-Ugric nations and these peoples' organizations were the very strongest by the end of that year. There are many novel instances in the dissertation: two Finno-Ugric peoples' (Mari's and Mordvins') national movements and organizations are compared for the first time ever. The reason for comparing the Maris and Mordvins lies in the fact that these quite different nations formed their central organizations – the Maris' "Mari Ushem" and the Mordvins' "Mastorava" – at nearly the same time. The same occurred in terms of their national congresses. Another new aspect in the dissertation is the influence of Estonians on both peoples' national movements.

Addressing at the formation of the Mari's national organizations, I proceed from the founding of the first Mari body – Mari Ushem – in 1917 in Bashkortostan, and likewise address the first

Mari congress in Birsk and the second in Kazan. I demonstrate that above all, the congresses were national phenomena that acted in the interests of the Mari people; they held no communist ideals. They foremost supported the Russian Provisional Government. Estonians' close ties to the Mari date to the same time – the Mari even decided to issue the Estonian people a formal greeting to. Instructor of history Aleksander Pyrg played a very important part in this.

Proceeding, I write about how perestroika influenced the foundation of national Finno-Ugric organizations. The first such Mari organization was the youth group “U Vii” (“New Strength”), founded in 1986. Described in the dissertation is the organization's development and how it was one of the bodies that convened the central Mari organization “Mari Ushem” in April 1990. One of the main points of debate at the founding congress was whether Mari Ushem was a movement or an organization. It was initially controlled by the Communist Party, having clear socialist orientations and members who did not voice very strong nationalist standpoints. As this was a point of contention, the organization split, and radicals founded their own – the politically-minded “Kugeze mlande”. Both organizations radicalized and laid the foundations for the nature-religion organization “Osh mari – Tshi mari” (“The Righteous Mari is the White Mari”). The Mari national organizations' wishes included declaring Meadow- and Hill Mari languages as state languages, and for the Republic to have a bicameral parliament, one house of which would be made up of ethnic Mari. They also wanted the Republic's leadership to include more Mari, and for state officials to be proficient in the Mari language. Additionally, they desired the approval of a law on citizenship and the restriction of migration, the taxation of Soviet military units, and the removal of nuclear weapons from Mari El. These demands were very radical, although the 3rd Mari National Congress convened by Mari Usem in October 1992 maintained nearly the same positions. The documents approved at that meeting were well-drafted, which derived from the fact that Estonians assisted in the process. A wealth of documents drafted by the Estonian Popular Front, the Estonian Citizens' Congress, and the Estonian Heritage Society (which played large parts in the restoration of Estonian independence) were sent to Mari El. The influence of Mari national organizations was so great that they achieved a majority of ethnically Mari representatives in the Republic's leadership.

The Mari's national demands were, of course, a result of tensions with the Russian-language community, the organizations of which demanded that the Mari government resign. Nothing

came out of cooperation between the Mari (or other Finno-Ugric peoples) and Russian organizations, especially the Russian democrats.

Mordvin (Erzyan and Mokshan) organizations started forming later – only in 1989. The Erzyans demonstrated great initiative, which led to the foundation of the national organizations “Velmemä” (“Rebirth”), “Vaigel” (“Voice”), and “Mastorava” (“Earth Mother”). The Mordvin State University played a large part in the movement, and the organizations indeed formed at the institution. Unlike the Mari, the Mordvins’ organizations were significantly more moderate – even in terms of naming, they constituted cultural clubs and societies. Compared with the documentation produced by Mari national organizations, the Mordvins’ documents were superficial, which led to crisis within the national organizations by 1993. The 1st Mordvin Congress was held in March 1992. There, members demanded a bicameral parliament as well as a law on language, which would declare Erzyan and Mokshan the state languages, so that they might be taken into account in appointment politics. The Mordvins desired the establishment of a special Ministry of the Mordvin Nation, which would be staffed by 31 people and handle Mordvin national problems on a ministerial level. Although differences between the Mari and the Mordvin national congresses were quite great, there were also similarities, and not only in terms of their demands. For example, both the 1st Mordvin National Congress and the 3rd Mari National Congress joined the Unrepresented Nations and Peoples Organization. Another similarity was their attitude towards the Russian-language community. This attitude was extremely negative, especially in Mordovia, where close to one hundred articles disparaging Mordvins were published in the media, calling Mordvins nationalists, fascists, etc. Another problem in Mordovia was the fact that the national organizations were not supported by the local authorities. For example, President of the Mordovian Autonomous SSR Guslyannikov opened a lawsuit against leaders of the Mordvin national organization “Mastorava”.

In summary, the dissertation emphasizes that the organizations placed great importance on national consolidation, and acknowledges that some of the congress’ or national organizations’ demands were achieved. Laws on language were approved, with Hill- and Meadow Mari as well as Erzyan and Mokshan becoming state languages; ministries of national policy were established; and departments of Finno-Ugric languages were formed at universities. Nevertheless, the majority of their demands remained merely on paper. Conflict sharpened with the Russian-language community. Estonia’s role in matters increased, especially in the case of Mari El. The Republic of Estonia concluded a wide-ranging treaty of

cooperation with Mari El. Things did not go as well for the Mordvins, since they had weak documentation. At the same time, ever greater rifts formed between the Erzyans and the somewhat more passive Mokshans. In 1993, a large number of the Erzyans indeed broke off and formed their own organizations. Stagnation struck the Mordvins' national organizations.

LISA

Jaak Prozesse kõne Mari Ušemi kongressil

Šokšo salam Estonij getš! Palav tervitus Eestimaalt! Lugupeetud daamid, härrad, marilased! Oma kõne pean ma eesti keeles, leian, et inimesed kes loevad ennast marilasteks peavad ettekande mari keeles. Kui kõne oli ettevalmistatud vene keeles siis oleks pidanud kasutama tõlgi abi, nii nagu Balti assambleel. Kongressi keel peab olema mari keel. Süüdlasi ei maksa siin otsida, süüdlane on üks NLKP väär rahvuspoliitika. Kõik nõukogude rahvad on olnud mängukannideks selle partei poliitika käes.

Kongressi esimene päev on möödas ja võib öelda, et ükski asi ei liikunud paigast. Jäi mulje, et inimesed on tulnud siia välja ütleva. See annab tunnistust sellest, et inimestel puudub võimalus oma arvamust vabariigi ajalehtedes, ajakirjades avaldada. Tuleneb see aga sellest, et ajakirjandus on kommunistliku partei tsensuuri all. Partei juhtiv roll aga on II Rahvasaadikute kongressiga ära kaotatud. Tänu partei juhtiva rolli kaotamisele on aga Eestimaal oma vabade mõtete avaldamiseks head võimalused, mida meie poolt loodav Eesti-Mari Selts teie abiga oma loodava ajalehe kaudu püüab teha. Kuid sellest on vähe. Kutsume üles looma oma sõltumatut ajakirjandust ja organiseerima uusi parteisid. Toetan täielikult Mari ühiskondlik-poliitilise liikumise „Mari Usem“ loomist. Selle loomine on sarnane rahvarinde loomisele Eestimaal, Lätimaal, Leedumaal. Tahaks, et see saaks selleks pinnaseks, kus hakkavad tekkima uued parteid, liikumised. Arvan, et ühes demokraatlikus riigis peabki nii olema. Meil on ju pluralism.

Edaspidi peatuks mõningatel terminitel, mis siin tihedamalt esinevad. Need on Lenin-leninism, internatsionalism ja perestroika. Rahvuspoliitika ei saa tugineda alati Leninile. Ma ei näe suurt erinevust leninismi-stalinismi vahel. Stalin oli lähim Lenini kaastöötaja ja peaspetsialist rahvusprobleemide alal. Lenin oli suur demagoog ja temast võib igaüks leida endale midagi. Eestis demokraatliku liikumise alguses vehklesid nii Rahvarinne kui ka temale vastanduv Interrinne mõlemad Leniniga ja mõlemal oli õigus.

Internatsionalism see on väga ohtlik termin. Just selle egiidi all on toimunud russifitseerimine. Kõige suuremad internatsionalistid on valdavalt venekeelsed.

Ärge kunagi liialt uskuge sõnasse perestroika, paljus sarnaneb see kampaaniale, juba ripuvadki igal pool vastavasisulised loosungid. Tõsi tänu perestroikale ja Gorbatšovile on alanud kõikjal demokraatlikud liikumised. Paraku selgub, et demokraatial on omad piirid,

tuletan meelde sündmusi Leedus, Azerbaidžaanis. TASS ja programm „Vremja“ tegutsevad ikka vanas vaimus, nende kaudu levivad pooltõed.

Lõpetuseks soovin ühiskondlik-poliitilisele liikumisele Mari Ušem jõudu ja konkreetset programmi asutamist, et võetaks vastu uus täiendatud Mari Ušemi põhikiri. Oma saatuse peavad otsustama marid ise. Hoidke Marimaad, et ta oleks tõeline Marimaa. Need olid minu kui sõltumatu inimese-eestlase mõtted. Tau.“

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Jaak Prozes** (sünnikuupäev: 04.04.1965)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud bakalaurusetöö

MARIDE JA MORDVALASTE RAHVUSLIKUD ORGANISATSIOONID 1980ndate LÕPUL JA 1990ndate ALGUSES

mille juhendaja on PhD Laur Vallikivi

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 25.05.2015

(allkiri)